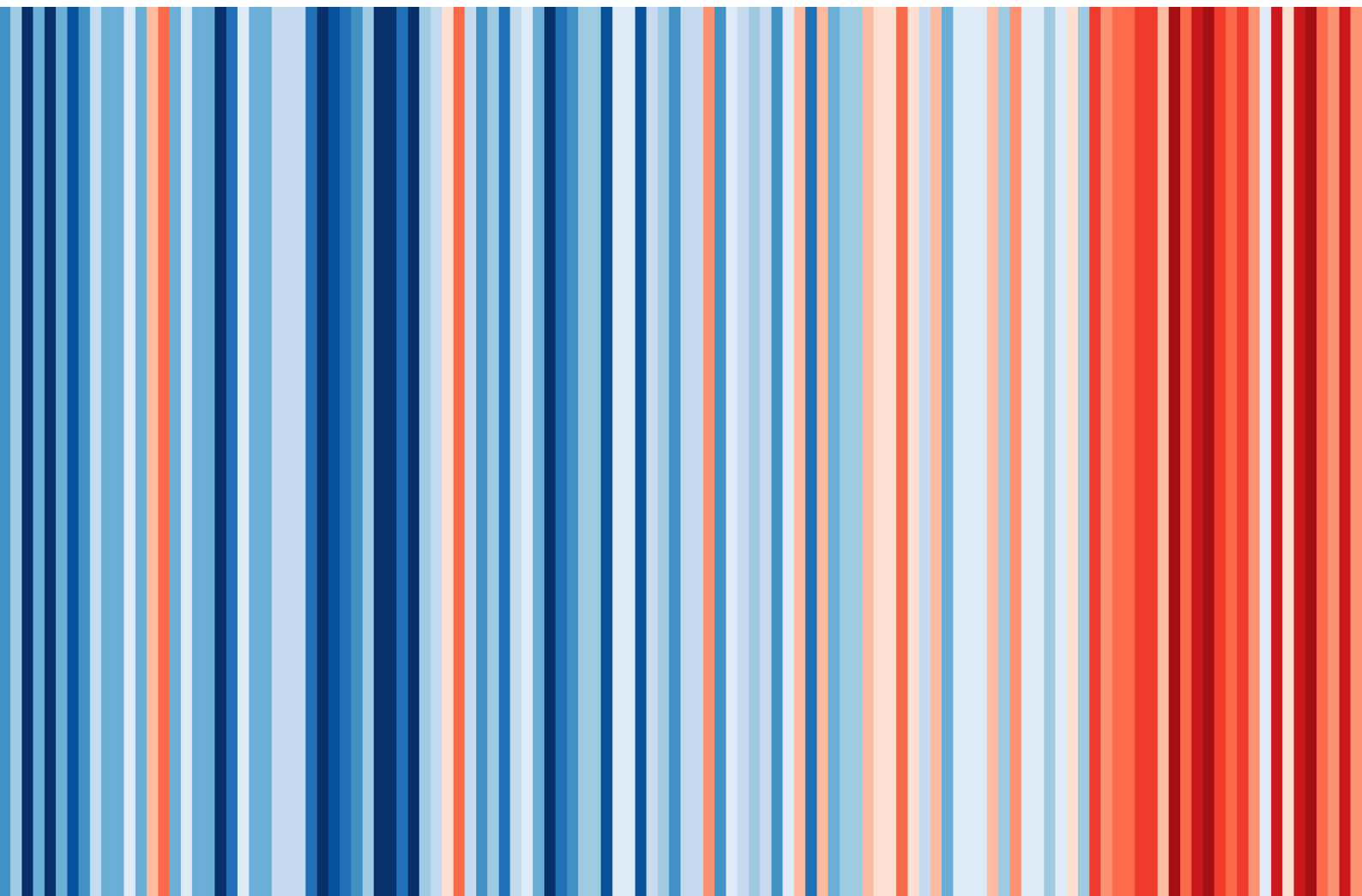

Кыргыз Республикасы

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
ЖАҢЫЛАНГАН УЛУТТУК ДЕҢГЭЭЛДЕ
АНЫКТАЛГАН САЛЫМДАРЫ**

2021-жыл

Мукабанын дизайны үчүн Эд Наукинстин Кыргызстандын 1901-жылдан
2020-жылга чейинки жылуулук тилкелери (Warming Stripes) пайдаланылды:
<https://showyourstripes.info>

Кыргызстан климаттын өзгөрүшү алдында өтө аялуужана экономикалык жактан алганда географиялык, регионалдык жана социалдык-экономикалык шарттардан улам экономиканын климатка сезимтал тармактарынан көз каранды болуп саналат.

Климаттын өзгөрүшүнүн тез кайталанып туруучу табигый кырсыктар, оору-сыркоолор, инфраструктуранын талкаланышы жана энергия алынуучу жана ирригация булагы катары суу ресурстарынын азайышы түрүндө көрүнгөн кесепеттери Кыргызстандын туруктуу өнүгүү жаатындагы жетишкендиктерине коркунуч туудурушу мүмкүн.

Кыргызстан климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу маселелерине жана бардык деңгээлдеги туруктуулукту жогорулатууга зор маани берет.

Парник газдарынын салыштырмалуу төмөн эмиттери болуу менен Кыргызстан, ошентсе да, өзүнүн климаттык милдеттенмелерин жогорулата тургандыгы жөнүндө ниетин билдирип, 2025-жылы парник газдарынын абага чыгууларын “Бизнес адаттагыдай эле” сценарийи боюнча абага чыгаруулардын деңгээлинен 16,63%, ал эми эл аралык колдоо болгон шартта – 36,61% кыскартмакчы.

Бул натыйжалар ЖЭБди, энергетикалык натыйжалуулукту жогорулатуунун, туруктуу унаанын жана көмүрдү пайдаланууну азайтуу үчүн альтернатива берүүнүн, ошондой эле көмүрдүн сапатын жогорулатуунун эсебинен жетишилмекчи.

Парник газдарын азайтуу боюнча белгиленген максаттарынан артка кайтпоого ыктуу болуу менен бирге Кыргызстан ички да, өлкөлөр аралык да климаттык адилеттүүлүктү сактоого чакырат.

КУТМАНОВА

Динара Асиевна

Кыргыз Республикасынын
Экология жана климат боюнча
мамлекеттик комитетинин төрайымы

Аббревиатуралар менен кыскартуулардын тизмеси	
БГО	Биогаз орнотмолору
БАЭ	Бизнес адаттагыдай эле
ИДП	Ички дүң продукт
ЖЭБ	Жаңыланып туруучу энергия булактары
ЭКМК	Кыргыз Республикасынын Экология жана климат боюнча мамлекеттик комитети
ИКК	Ичинен күймө кыймылдаткычы
ЕАЭБ	Евразия экономикалык биримдиги
ЕРӨБ	Европа Реконструкциялоо жана Өнүктүрүү банкы
КР	Кыргыз Республикасы
ТЧЖПБТ	Токой чарбасы жана жер пайдалануунун башка түрлөрү
ЖЭБЭА	Жаңыланып туруучу энергия булактары боюнча эл аралык агенттик
КӨӨЭТ	Климаттын өзгөрүшү боюнча өкмөттөр аралык эксперттер тобу
МОВ	Мониторинг, отчеттуулук жана верификация
АӨЭФ	Айыл чарбалык өнүгүү эл аралык фонду
УЫП	Улуттук ыңгайлашуу планы
ПГУИ	Парник газдарынын улуттук инвентаризациясы
ББ	Бааланбайт
ЧУА	Ченемдик укуктук акт
АКӨ	Аз көмүрөктүү өнүгүү
УДАС	Париж келишимине Улуттук деңгээлде аныкталган салым
ӨКЖА	Өзгөчө корголгон жаратылыш аймактары
ПГ	Парник газдары
ӨПАК	Өнөр жай процесстери жана азыктарды колдонуу
СЖП	Сатып алуу жөндөмүнүн паритети
БУУӨП	БУУ Өнүктүрүү программасы
ПК	Париж келишими
БУУ КӨАК	БУУнун Климаттын өзгөрүшү жөнүндө алкактык конвенциясы
КЧМ	Кошумча чаралар менен
ЧМ	Чаралар менен
АЧ	Айыл чарбасы
КТК	Кургак тиричилик калдыктары
ФАО	БУУнун азык-түлүк жана айыл чарба программасы
ТӨМ	Түрүктүү өнүгүү максаттары
ӨК	Өзгөчө кырдаалдар
GIZ	Эл аралык кызматташтык боюнча Герман коому
GWP	Глобалдык жылуулануунун дарамети
CO ₂	Көмүр кычкыл газы
CH ₄	Метан
N ₂ O	Азот кычкылы
HFC	Гидрофторкөмүртеги

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАҢЫЛАНГАН УЛУТТУК ДЕҢГЭЭЛДЕ АНЫКТАЛГАН САЛЫМДАРЫ

РЕЗЮМЕ

Сунушталып жаткан жаңыланган Кыргыз Республикасынын Улуттук деңгээлде аныкталган салымдары (УДАС) Конвенциянын Тараптар конференциясынын жана Париж келишиминин 1/СР.21 Чечимине¹; 4/СМА.1 Чечимине²; 9/СМА.1 Чечимине³ ; 18/СМА.1 Чечимине⁴ шайкеш даярдалган. .

УДАС Кыргыз Республикасынын Экология жана климат боюнча мамлекеттик комитетинин жалпы координациясы алдында комплекстүү мамлекеттик мамиле кылууну эске алуу менен иштелип чыккан жана Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин Төрагасы жетектеген Климаттын өзгөрүшү, экология жана “жашыл” экономиканы өнүктүрүү маселелери боюнча Координациялык Кеңештин чечими менен жактырылган. Жаңы УДАСты иштеп чыгуу УДАС Өнөктөштүгү жана Кыргыз Республикасындагы БУУ Өнүктүрүү Программасы тарабынан “Климаттык келечек” глобалдык демилгесинин алкагында колдоого алынган жана ведомстволор аралык жумушчу топтун катышуусунда эксперттерди, илимий чөйрөнүн жана жарандык коомдун өкүлдөрүн, жеке сектор менен жаштарды аралаштыруу менен иштелип чыккан, улуттук милдеттенмелерди талкуулоонун ачык-айкын процесси камсыздалган.

УДАСты иштеп чыгуу процессинин ар кыл этаптарында аны иштеп чыгууга ЭЖБЭА, GIZ, ЕРӨБ, Улуу Британия Өкмөтү, Европа Биримдиги, ЮНИТАР, ЮНИСЕФ, ФАО, АӨЭФ жана башка БУУ агенттиктери менен өнүгүү боюнча эл аралык өнөктөштөр өз салымын кошту.

УДАС Кыргыз Республикасынын климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөш боюнча планы жана парник газдарынын эмиссиясын кыскартуу боюнча глобалдык иш-аракеттерге кошкон салымы болуп саналат. Ал улуттук артыкчылыктарды жана Туруктуу өнүгүү максаттарын эске алуу менен 2030-жылга карата аз көмүрөктүү трансформация үчүн багыттарды белгилейт. Кыргыз Республикасы Аз көмүрөктүү өнүгүү стратегиясы менен Улуттук Ыңгайлашуу саясатын кабыл алуунун маанилүү экендигин мойнуна алат.

Кыргыз Республикасынын жалпы митигациялык максаты – 2025-жылга карата парник газдарын абага чыгарууну “бизнес адаттагыдай эле” сценарийи боюнча 16.63 пайызга жана 2030-жылга карата 15.97 пайызга кыскартуу болуп саналат. Эл аралык колдоо болгон шартта парник газдарын абага чыгаруу “бизнес адаттагыдай эле” сценарийи боюнча 2025-жылга карата 36,61 пайызга, ал эми 2030-жылга карата - 43.62 пайызга кыскарат.

УДАС максаттарына жетүүнүн негизин беш тармакты камтыган митигациялык чаралар менен саясаттар түзөт. Антсе да, негизги митигациялык дарамет “Энергетика”, “Айыл чарбасы”, “Токой чарбасы жана жер пайдалануунун башка түрлөрү” тармактарына багытталган.

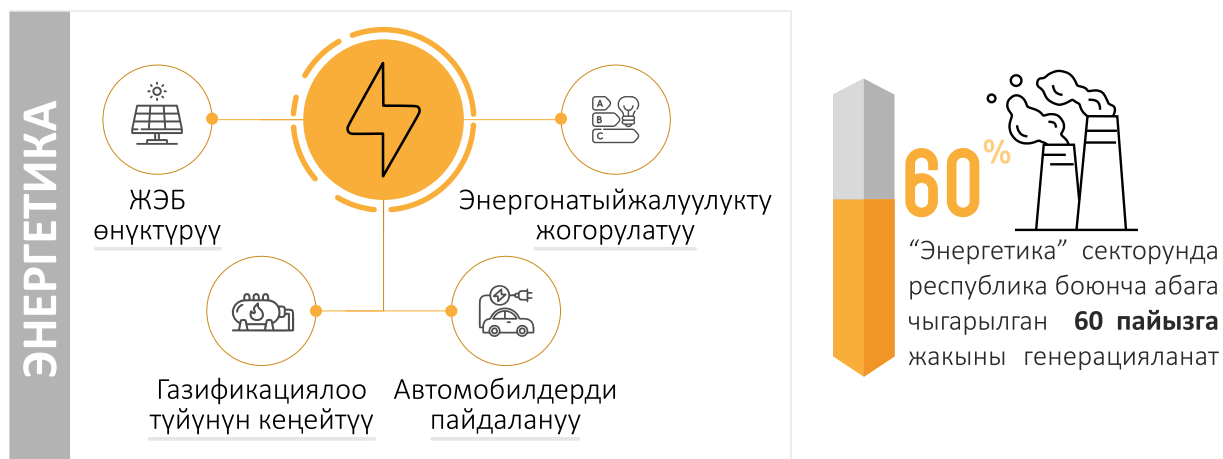
¹<https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/rus/10a01r.pdf> жана <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/10a01.pdf>

²https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01R.pdf жана 1 Чечим/ӨС.21- https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01E.pdf

³https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01R.pdf жана https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2018_03a01E.pdf

⁴https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA_2018_3a02R.pdf жана https://unfccc.int/sites/default/files/resource/CMA2018_03a02E.pdf

“Энергетика” секторунда республика боюнча абага чыгарылган парник газдарынын (ПГ) **60 пайызга** жакыны генерацияланат. Бул тармактагы митигациялык дарамет казылып алынуучу отунду колдонууну азайтуунун жана жаңыланып туруучу энергиянын негизиндеги энергияны генерациялоону жогорулатуунун, ошондой эле энергия менен камсыздоочу тутумду модернизациялоонун эсебинен ишке ашырылмакчы. Энергетикалык натыйжалуулук боюнча иш-чаралардын комплексин илгерилетүү да ПГны абага чыгарууну азайтууга өз салымын кошот.

“Айыл чарбасы” тармагында парник газдарын абага чыгарууну азайтуу төмөнкүдөй жол менен ишке ашырылат:

-

малдын санын азайтуу, үйүрдүн өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу жана асыл тукумдуулугун жакшыртуу
-

дыйканчылык жерлеринин аянттарын органикалык жер иштетүүгө ылайыктап кеңейтүү
-

кыкты жер семирткич катары/жана биогаз алуу үчүн пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуу

“Токой чарбасы жана жана жер пайдалануунун башка түрлөрү” тармагында Кыргыз Республикасынын токойлорун сактоо жана алардын аянттарын кеңейтүү боюнча сунушталган чаралар көп жылдык өсүмдүктөрдүн аянттарын кеңейтүү сыяктуу эле **ыңгайлаштыруу** жана митигациялык дарамети бар болуп саналат. УДАСТА климаттын өзгөрүшүнөн улам жаралган кесепеттерден болгон экономикалык жоготууларды кыскартууга мүмкүндүк берген ыңгайлашуу чараларынын тизмеги каралган жана ал бардык аялуу тармактарды камтыйт, анын ичинде: “Суу ресурстары жана айыл чарбасы”, “Энергетика”, “Өзгөчө кырдаалдар”, “Калктын саламаттыгы”, “Токой жана биотүрдүүлүк”, ошондой эле жаңы тармактар аралык бөлүмдөр: “Климаттык жактан туруктуу облустар жана жашыл шаарлар” бар. 2025-жылга чейин митигациялык жана ыңгайлашуу чараларын жүзөгө ашыруунун натыйжалуулугун жана аларды каржылоону баалоо үчүн Улуттук мониторинг, баалоо жана верификациялоо тутуму үчүн негиздер салынамкчы.

Жаңыланган УДАСка гендердик теңчиликке жетүүгө, ошондой эле жаштар, аз мобилдүү топтор жана жакырчылыкта жашаган калк сыяктуу аялуу топторду коргоону күчөтүүгө көмөктөшө турган жоболор киргизилген. Жаңыланган УДАСты жүзөгө

ашыруунун иштелип чыккан планы жана сунушталып жаткан ыңгайлаштыруу жана митигациялык иш-аракеттери эки эселенген пайда алып келет, ошондой эле Туруктуу Өнүгүү Максаттарына (ТӨМ) жетишүүгө да салым кошо алат.

Митигациялык жана ыңгайлаштыруу чараларынын жалпы эсептик наркы **10 млрд. АКШ долларына** жакын сумманы түздү, анын **37 пайызы**- жеке ресурстар (жеке сектордун, эл аралык донорлордун каражаттары, улуттук бюджеттин каражаттары) жана **63 пайызы**- эл аралык каржылык колдоого болгон муктаждык.

Кирешеси ортодон төмөн болгон, табигый кырсыктарга көп кабылган жана жакында эле COVID-19 пандемиясынын кесепетинен жабыр тарткан өлкө үчүн мындай масштабдагы инвестиция өтө зор болуп саналат. Буга байланыштуу митигациялык жана ыңгайлаштыруу чараларын жүзөгө ашырууга багытталган тышкы каржылык колдоо экономикага позитивдүү трансформациялык натыйжа берет жана климаттын өзгөрүшүнө каршы күрөш боюнча глобалдык иш-аракеттерге салым кошот.

УЛУТТУК ШАРТТАР

Ички саясий оор шарттарга карабастан, 2010-жылдан 2020-жылга чейинки аралыкта энергетика чөйрөсүндө гидроэнергетикалык дараметти кеңири пайдаланууга мүмкүндүк берген олуттуу инфраструктуралык долбоорлор ишке ашырылды. ЕАЭБге интеграциялануу Биримдик өлкөлөрүнүн соода жана эмгек рыноктору жеткиликтүү болушун жеңилдетүү жана ченемдик базаны кабыл алуу менен бирге эле ички рыноктогу өндүрүүчүлөр менен ЕАЭБга мүчө мамлекеттерден товар ташуучулардын ортосундагы атаандаштыкты күчөттү.

Кыргыз Республикасынын акыркы жылдардагы социалдык-экономикалык өнүгүүсү жогоруда аталган саясий процесстер менен да, өнүгүүнүн эл аралык конъюктурасы, каржылык кризис жана, албетте, COVID-19 пандемиясы менен да шартталды. COVID-19 пандемиясынан кийин экономикалык жана социалдык туруктуулукту калыбына келтирүү үчүн Кыргыз Республикасында «жашыл калыбына келтирүүнүн» элементтерин камтыган жана биринчи кезекте аткарылышы керек болгон чаралардын топтому кабыл алынган. Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин чаралар пландары, калкты социалдык жактан колдоо жана ишкердик субъектилерге жардам көрсөтүү чараларынан тышкары, климаттын өзгөрүшүн жумшартууга байланышкан маанилүү багыттарды, анын ичинде ичүүчү суу менен камсыз кылуу жана ирригация тутумдарын куруу жана калыбына келтирүүнү, жаңыланып туруучу энергия булактары (ЖЭБ) боюнча долбоорлорду илгерилетүү үчүн инвестицияларды тартуу максатында жагымдуу шарттарды түзүүнү, айыл чарба азыктарынын органикалык жана экологиялык өндүрүшүн алга жылдырууну жана жалпы эле «жашыл» экономиканы өнүктүрүүгө багыт алууну камтыган.

ЖЭБны жана климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттеринин алдында алсыз болгон башка тармактарды өнүктүрүүдө жаратылыш циклдери маанилүү роль ойношот жана, жалпысынан, негативдүү фон жаратышат. Климаттын өзгөрүшүнүн контекстинде тоо ландшафты климаттык табигый кырсыктардын таасири алдында социалдык-экономикалык жана экологиялык тутумдар өтө аялуу экендигин аныктап турат. Суунун аздыгынан улам

жаралган энергетикадагы, ирригациядагы жана эл чарбасынын башка тармактарындагы кризистер ресурстарды үнөмдөөчү технологияларды колдонуу зарылдыгын күчөтүүдө. Өлкөдө УДАСка байланышкан стратегиялык документтер иштелип чыккан жана жүзөгө ашырылууда, алар - 2018-2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасынын Климаттык инвестициялык программасы жана 2019-2023-жылдарга карата Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү программасы болуп саналат.

Климаттык күн тартибин андан ары өнүктүрүү жана илгерилетүү Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин жигердүү иш-аракеттери менен коштолмокчу. Өлкөнүн Министрлер Кабинетинин мүчөсү болгон Кыргыз Республикасынын Экология жана климат боюнча мамлекеттик комитетин түзүү климаттык иш-аракеттердин маанилүүлүгүн жана улуттук климаттык саясатты өркүндөтүү зарылдыгын түшүнгөндүктүн институционалдык ырастоосу болуп калды.

Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүн, калкынын санынын өсүшүн жана экономикалык өнүгүүсүн аныктоочу негизги факторлордун динамикасын талдоонун негизинде КР экономикасынын өзгөрүшүнүн үч сценарийи 2017-жылдагы СЖП боюнча АКШ доллары түрүндөгү ИДП көрсөткүчүнүн негизинде иштелип чыккан.

Узак мөөнөттүү келечекте көбүрөөк оптимисттик (“жогорку”) сценарийде да экономиканын өсүшү орточо деңгээлде боло тургандыгы божомолдонууда. “Жогорку” сценарийге ылайык, ИДПнын орточо жылдык өсүшү 4,5% тегерегинде, “орточо” сценарийге ылайык – 3,5%, ал эми “төмөнкү” сценарийге ылайык – 2% тегерегинде болоору болжолдонууда. Мында бардык үч сценарийде тең ИДПнын реалдуу өсүшү 2040-жылга чейин бир аз жайыраак ыргакта боло турганы болжолдонууда.

Кыргыз Республикасынын калкынын саны 2050-жылга карата, болжолдоп баалоолор боюнча, 1,8-3,5 млн. адамга көбөйүп, 8,3төн 10 млн. адамга чейин түзүшү мүмкүн.

1990-2019-жылдардагы СЖП боюнча ИДПнын калктын жан башына карата өсүү динамикасы жана 2050-жылга чейинки үч сценарий боюнча өзгөрүүлөрдүн проекциясы, 2017-жылдагы АКШ доллары түрүндө

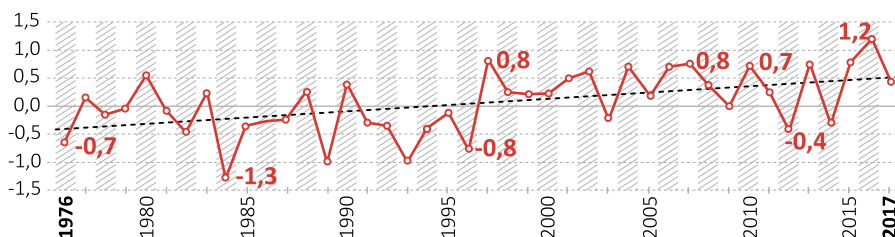
Кыргыз Республикасындагы климаттын өзгөрүшү:

Кыргыз Республикасында *климаттын өзгөрүүсүнө байкоо жүргүзүү боюнча* аткарылган акыркы изилдөөнүн жыйынтыктары⁵ жана негизги климаттык факторлорду

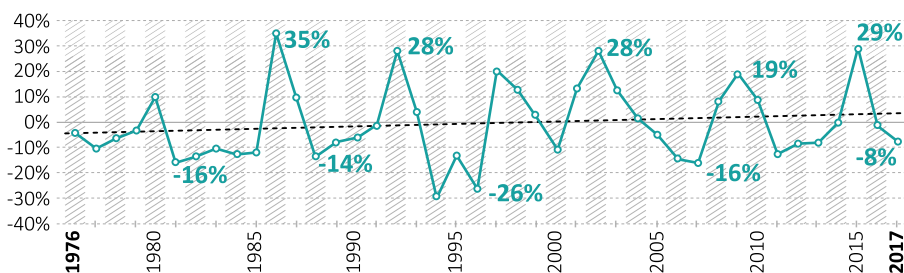
⁵Кротова З. «КРдеги климаттын өзгөрүшү». IFAD «Мал чарбачылыгы менен рыноктордун өнүгүшү» долбоору, 2019-ж.

талдоо жалпы өлкөдөгү төмөнкүдөй өзгөрүүлөрдү көрсөттү:

Абанын орточо жылдык температурасынын маанилеринин 1981-2010-ж.ж. климаттык ченемден четтеши., °C

Жаан-чачын деңгээлинин 1981-2010-ж.ж. климаттык ченемден четтеши., %

Климаттын өзгөрүшүн талдоо жана божомолдоо СМIP6 эл аралык долбоорунун (Байланышкан моделдерди өз ара салыштыруу долбоору) атмосфера менен океандын жалпы циркуляциялык 25 моделдик ансамблинин негизинде аткарылган. Анын тыянактарына ылайык, төмөнкүлөр күтүлүүдө: абанын жылдык температурасы 1,5-1,9°C диапазонунда жогорулап, жай мезгилинде эң бийик чегине жетет- 1,7ден 2,2°Cге чейинки деңгээлде; жаан-чачындардын жылдар аралык өзгөрүлмөлүүлүгү жылдын бардык мезгилдеринде анча маанилүү эмес жогорулоо тенденциясы менен коштолуп, сакталат; жаан-чачындын жылдык көлөмүнүн өсүшү 5тен 6 пайызга чейин болуп, эң көп кышында жогорулайт - 9дан 13 пайызга чейин; жайында жаан-чачындын көлөмү 2 пайыздан 3 пайызга чейинки деңгээлде бир аз жогорулашы күтүлөт.

МИТИГАЦИЯ

Кыргыз Республикасынын митигациялык чаралары өлкө үчүн жаңы болгон КӨӨЭТ 2006-ж. үсүлдүгү боюнча жүргүзүлгөн төртүнчү Парник Газдарынын Улуттук Инвентаризациясынын (ПГУИ 4) маалыматтарынын негизинде иштелип чыккан⁶. Кыргыз Республикасындагы 1990-2017-жылдардагы жаңы Парник газдарын (ПГ) абага чыгаруу жана сиңирүү кадастры⁷ өлкөдө абага чыгаруулары жана сиңирүүлөрү байкалган бардык парник газдарын, анын ичинде: көмүр кычкыл газын (CO₂), метанды (CH₄), азот кычкылын (N₂O) жана гидрофтор көмүртектерин (HFC) камтыйт, ошондой эле КӨӨЭТтин Экинчи Баалоочу Баяндамасындагы⁸ GWP⁹ маанилерине ылайык CO₂ эквиваленти түрүндө эсептелинген парник газдарынын (ПГ) абага чыгарылышы жана сиңиши жөнүндө жалпы маалыматтарды берет.

Демек, сунушталган митигациялык чаралардын натыйжалары да CO₂ эквивалентинде

⁶КӨӨЭТ. 2006. Парник газдарынын улуттук инвентаризациясынын жетекчилик принциптери.

⁷ЭжКМК, GEF-UNEP. 1990-2017-ж.ж. КРдеги ПГ абага чыгуулар жана сиңирүүлөр кадастры.

⁸Global Warming Potential/Глобалдык жылуулук дарамети https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ipcc_sar_wg_1_full_report.pdf

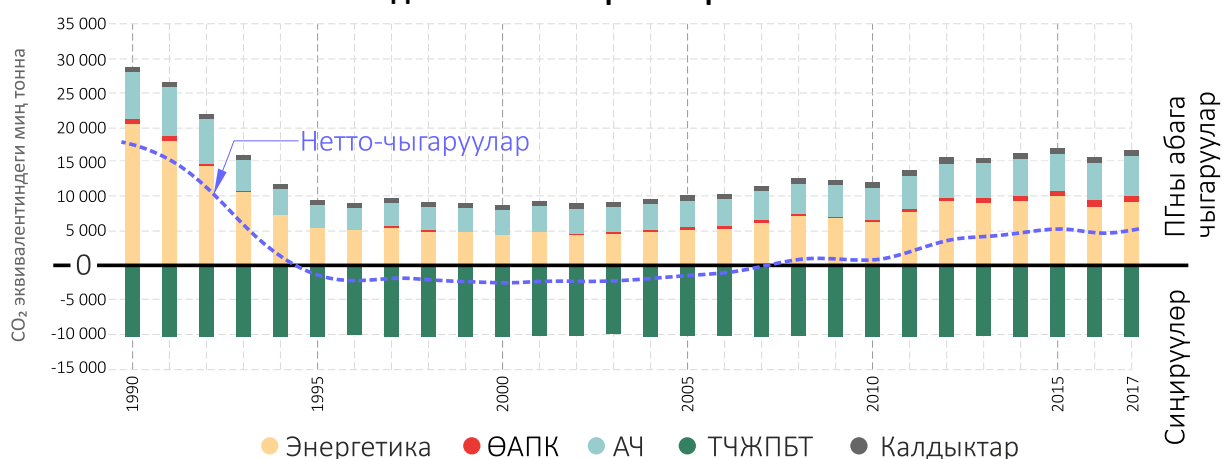
⁹https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ipcc_sar_wg_1_full_report.pdf

эсептелет жана парник газынын эмитенттеринин бардык тармактарын: энергетиканы, Өнөр жай процесстерин жана азыктарды колдонууну (ӨПАК), Айыл чарбасын (АЧ), Токой чарбасын жана жер пайдалануунун башка түрлөрүн (ТЧЖПБТ) жана Калдыктарды камтыйт. Ушул УДАСТАгы митигация чараларын пландоонун мезгилдик горизонту **2025 жана 2030-жылдарга** чейинки мезгил аралыгы үчүн аныкталган. Ошол эле учурда келечектеги эмиссияларды долбоорлоо **2017-2050-жылдар** аралыгындагы мезгилге карата жүргүзүлгөн. 2017-жыл парник газдарын абага чыгаруу боюнча эң актуалдуу маалыматтарды камтыган жыл катары митигациялык иш-аракеттер үчүн **базалык жыл** болуп аныкталган.

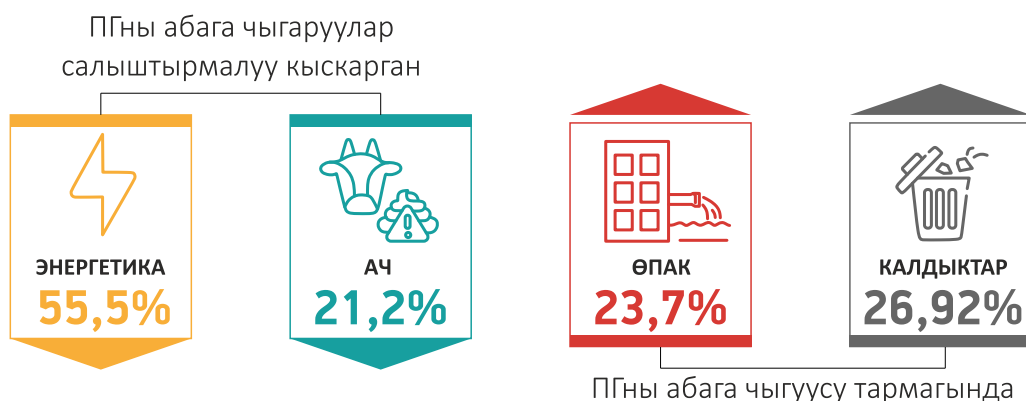
Жагдай: Төртүнчү Парник газдарын улуттук инвентаризациялоонун жыйынтыктары

2017-жылы Кыргыз Республикасында ПГнын жалпы абага чыгуусу CO₂ эквивалентиндеги 15868,040 миң тоннаны, сиңирүүлөр - CO₂ экв. 10 367,314 миң тоннаны, ал эми нетто абага чыгуулар CO₂ экв. 5,500,727 миң тоннаны түзгөн. ПГнын 1990-2017-жылдардагы абага чыгуусу менен сиңүүсүнүн динамикасы жана тренддери төмөнкү диаграммада берилген.

1990-2017-ж.ж. аралыгындагы ПГны абага чыгаруу менен сиңирүүлөрдүн динамикасы тармактар боюнча

ПГны абага чыгаруулар 2017-жылы 1990-жылга салыштырмалуу кыскарган:

“Энергетика” тармагында – 55,53% жана “Айыл чарбасы” тармагында – 21,18%. Антсе да парник газдарынын абага чыгуусу ӨПАК тармагында - 23,69 пайызга, ал эми

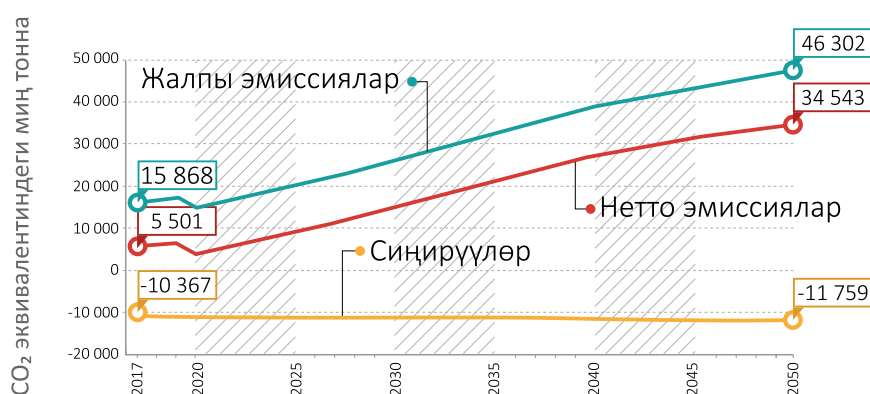
“Калдыктар” тармагында - 26,92 пайызга көбөйгөн. Ошол эле учурда ТЧЖПБТ тармагында парник газдарын сиңирүүнүн көлөмү дээрлик өзгөрүүсүз калган (0,91%га өскөн).

Ошол эле учурда, 2007-2017-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасында ПГны абага чыгуулардын көлөмү өсүп кеткен тенденция аныкталган. Бул болсо аз көмүртектүү өнүгүүнүн узак мөөнөттүү улуттук стратегиясын иштеп чыгуу зарылдыгын шарттап турат.

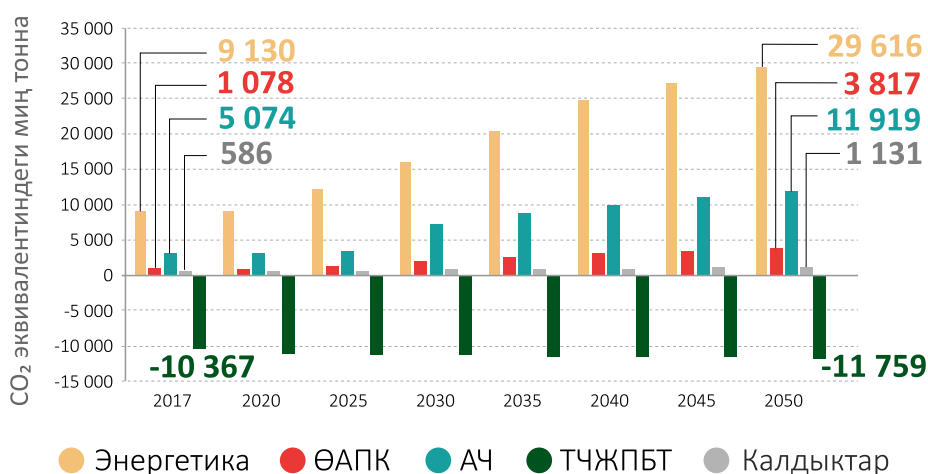
Болочок абага чыгуулардын проекциясы:

ПГнын болочок абага чыгууларынын проекциясы өнүгүүнүн негизги факторлорунун (экономикалык жана демографиялык) узак мезгилдүү катарларын ПГнын жалпы абага чыгуулары менен болгон корреляциясын аныктоого негизделип иштелип чыккан. ПГнын абага чыгуулары менен ИДПнын линиялык трендин корреляциялык теңдөөнүн негизинде Кыргыз Республикасындагы ПГнын болочок абага чыгууларынын тренди 2050-жылга чейинки мезгилге карата “бизнес адаттагыдай эле” (БАЭ) базалык сценарийи боюнча моделденген.

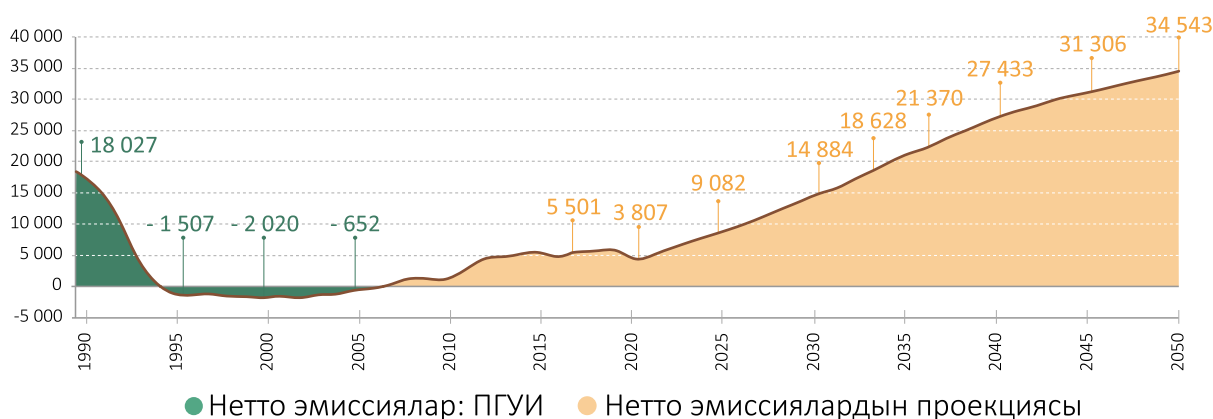
2050-жылга чейинки жалпы жана таза абага чыгаруулар менен сиңирүүлөрдүн проекциясы

2050-жылга чейинки БАЭ сценарийи боюнча негизги булактардын эмиссияларынын проекциясы

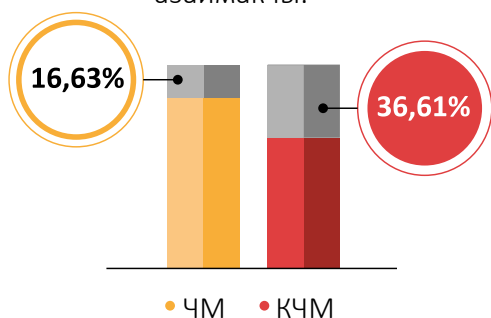
1990-2017-ж.ж. аралыгындагы ПГны нетто абага чыгаруунун динамикасы жана алардын 2050-жылга чейинки проекциясы, CO₂ эквивалентиндеги 1000 тонна

КРдин жалпы митигациялык максаты Париж келишиминин максаттарына жетүүгө кошулган салым катары:

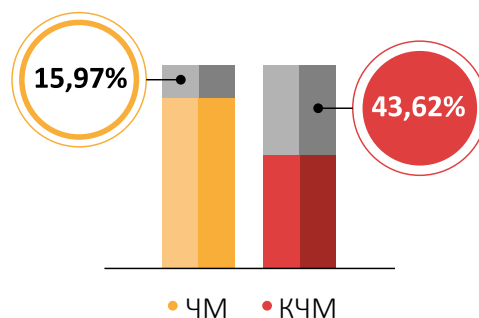
2025-жылы КРде ПГнын абага чыгуусу

БАЭ сценарийи боюнча абага чыгуу деңгээлинен **16,63 пайызга кыскартылмачы**, ал эми эл аралык колдоо болгон шартта **36,61 пайызга азаймачы**.

2030-жылы КРде парник газдарынын абага чыгуусу

БАЭ сценарийи боюнча абага чыгуу деңгээлинен **15,97 пайызга**, ал эми эл аралык колдоо болгон учурда **43,62 пайызга** кыскармачы.

Бул максатка Кыргыз Республикасынын экономикасынын бардык чөйрөлөрүн камтыган жана төмөндө көрсөтүлгөн митигациялык чаралар аркылуу жетишсе болот. Мындагы бардык чаралар эки сценарий боюнча бөлүштүрүлгөн:

1

«Ченемдер менен», (ЧМ), ага КР тарабынан эч кандай шартсыз, башкача айтканда, өз ресурстары менен ишке ашырыла турган чаралар киргизилген.

2

«Кошумча чаралар менен», (КЧМ), ага эл аралык колдоо болгон шартта ишке ашырылышы мүмкүн болгон чаралар камтылган.

Максаттуу көрсөткүчтөрдү төмөнкүдөй жол менен жаңыласа болот:

- жаңылоо же жогорураак деңгээлдеги усулдук ыкмаларды, анын ичинде парник газдарынын улуттук кадастрын пайдалануу;
- БАЭ сценарийин иштеп чыгууда колдонулган ПГны абага чыгаруу коэффициенттерин жаңыртуу;

- митигациялык жана ыңгайлаштыруу чараларынын максаттуу көрсөткүчтөрүн актуалдаштыруу; ошондой эле
- Сапатын камсыздоо/сапатын текшерүү (СК/СТ) жол-жоболорун колдонгондон кийинки түзөтүүчү иш-аракеттер жолу.

Улуттук шарттарды эске алган адилет жана дымактуу УДАС

2017-жылы Кыргыз Республикасындагы парник газдарынын жалпы эмиссиясы ПГнын жалпы глобалдык абага чыгуусунун 0,032 пайызын, ал эми эмиссиянын таза (нетто) көлөмү - 0,011 пайызды түздү. Бул жагдай көбүнчө ГЭСтерди кеңири колдонуунун натыйжасы болуп саналат. Бирок климаттын күтүлүп жаткан өзгөрүүсү суу агымынын азайышына жана гидроэнергетикалык дараметтин төмөндөшүнө алып келиши мүмкүн. КР үчүн жалпы митигациялык максаттын дымактуулугу жана адилеттүүлүгү улуттук шарттарга жана жаңыртылган УДАСТА камтылган чараларды жүзөгө ашыруу боюнча күч-аракеттерге шайкеш келет. Кыргыз Республикасы калктын жан башына эсептелинген орточо кирешеси төмөн болгон өлкө эмеспи¹⁰: 2017-жылы Кыргыз Республикасынын калкынын жан башына карата СЖП боюнча ИДП 3 735 АКШ долларын же ушул көрсөткүчтүн (17 100 АКШ доллары)¹¹ глобалдык деңгээлинин 22 пайызын түзгөн. Албетте, муктаждыктарды канааттандыруу үчүн Кыргызстандын экономикасы өнүгүүсүн улантышы жана ПГнын абага чыгуусу да көбөйүшү анык.

Кыргыз Республикасынын жаңыланган жана чыңдалган УДАС болжолдонгон УДАСка салыштырмалуу прогрессивдүү мүнөзгө ээ, анткени 2030-жылы парник газдарынын абага чыгууларынын БАЭ сценарийине карата кыскарышы 11.49 пайыздан 15.97 пайызга чейин (+4.49%), ал эми эл аралык колдоо бар болгон шартта 29,00 пайыздан 43,62 пайызга чейин (+14,62%) жогорулайт.

1-тиркемеде тармактар аралык бөлүштүрүлгөн митигациялык чаралар берилген, мында максаттуу көрсөткүчтөрдүн маанилери ушул жыл ичиндеги азайтылган ПГнын абага чыгууларынын CO₂ экв. 1000 т. түрүндө эсептелинген эсептик көлөмүн чагылдырат. Кыргыз Республикасынын ПГны абага чыгаруулардын көлөмүн азайтуу жана БАЭ сценарийине карата ПГны сиңирүүлөрдү жогорулатуу боюнча митигациялык чараларынын жалпы жыйынтыктары, ошондой эле алардын сандык көрсөткүчтөрү 2025-жылда жана 2030-жылда Париж келишиминин максаттарына жетүүгө кошулган салым катары төмөнкү таблицаларда берилген:

2025-жыл

Тармак	Ички ресурстардын эсебинен болгон салым		Эл аралык колдоонун эсебинен болгон салым		Ички жана эл аралык ресурстардын эсебинен болгон жалпы салымдар	
	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.
Энергетика	1 215,120	13,38	1 810,941	19,49	3 026,061	33,32
ӨПАК	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ
Айыл чарбасы	95,777	1,05	ББ	ББ	95,777	1,05

¹⁰ДБнын өлкөлөрдүн кирешелери боюнча классификациясында-

https://databank.worldbank.org/views/reports/reportwidget.aspx?Report_Name=CountryProfile&Id=b450fd57&tbar=y&dd=y&inf=n&zm=n&country=KGZ

¹¹ <https://www.worldometers.info/gdp/gdp-per-capita/>

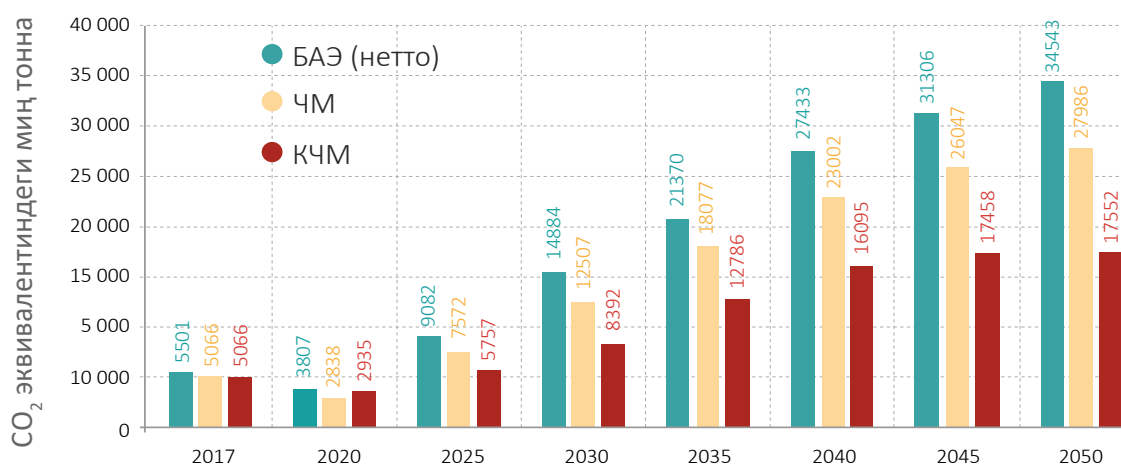
Тармак	Ички ресурстардын эсебинен болгон салым		Эл аралык колдоонун эсебинен болгон салым		Ички жана эл аралык ресурстардын эсебинен болгон жалпы салымдар	
	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулардын пайызы	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.
ТЧЖИБТ	199,561	2,20	3,470	0,04	203,031	2,24
Калдыктар	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ
Бардыгы	1 510,458	16,63	1 814,411	19,98	3 324,868	36,61

2030-жыл

Тармак	Ички ресурстардын эсебинен болгон салым		Эл аралык колдоонун эсебинен болгон салым		Ички жана эл аралык ресурстардын эсебинен болгон жалпы салымдар	
	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулар %	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулар %	Азайтуулардын көлөмү миң т CO ₂ экв.	БАЭге карата кыскартуулар %
Энергетика	1 899,783	12,76	4 111,827	27,63	6 011,610	40,39
ӨПАК	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ
Айыл чарбасы	165,436	1,11	ББ	ББ	165,436	1,11
ТЧЖИБТ	311,771	2,09	3,470	0,02	315,241	2,12
Калдыктар	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ	ББ
Бардыгы	2 376,990	15,97	4 115,297	27,65	6 492,287	43,62

КРде 2050-жылга чейинки ПГны болочок нетто абага чыгаруулардын проекциясы жогоруда белгиленген чараларды ишке ашыруунун натыйжасындагы үч сценарий боюнча төмөндөгү диаграммада берилген.

2050-жылга чейинки КРдин ПГны абага чыгарууларынын үч сценарий боюнча проекциясы

Аз көмүрөктүү өнүгүү боюнча концептуалдык стратегиялык документтердин жана климаттык иш-аракеттер жөнүндө маалыматтарды улуттук эсепке алуу жана топтоо тутумунун жоктугу митигациялык чараларды иштеп чыгууну кыйындатып, алар укуктук жактан да эле бекемделбестен, өнүгүү стратегияларына интеграциялана элек. Бул тармактык НАМА¹² иштеп чыгуунун маанилүүлүгүн баса көрсөтүп турат.

Митигациялык иш-аракеттерди каржылоо (млн АКШ доллары)

Жогорудагы чараларды ишке ашыруу климаттык каржылоонун ар кандай эл аралык булактарынан мобилизациялоо болжолдонуп жаткан ички жана тышкы каржылык ресурстар менен камсыздалат. Кыргызстандын митигациялык максатына жетүү жана чараларды ишке ашыруу үчүн эсептик муктаждыктар төмөндө берилген.

Тармак	Зарыл болгон ресурстар*	Жеке** каражаттар: «Чаралар менен» сценарийи	Эл аралык колдоо: «Кошумча чаралар менен»*** сценарийи
Энергетика	7 155,807	2 857,100	4 298,707
ӨПАК	0,551	0,106	0,445
Айыл чарбасы	19,257	12,139	7,118
ТЧЖИБТ	63,007	36,233	26,774
Калдыктар	3,820	0,500	3,320
Бардыгы болуп митигацияга	7 242,442 (100%)	2906,078 (40%)	4 336,364 (60%)

* Зарыл болгон ресурстар улуттук эксперттер тарабынан УДАСты ишке ашыруу планынын "Митигация" бөлүмү боюнча конкреттүү иш-аракеттердин наркы боюнча эсептелинген.

** Жеке ресурстар деп улуттук бюджеттин аталган тармак үчүн деп аныкталган көлөмдөгү каражаттары, ошондой эле эл аралык донорлордун мамлекеттик инвестициялардын учурдагы программаларына интеграцияланган эл аралык донорлордун каражаттары түшүнүлөт.

*** Эл аралык колдоо деп азыркы тапта каржылоо булактары менен бекемделбеген, ушул УДАСты ишке ашырган мезгилде мобилизациялоо зарыл болгон каражаттар түшүнүлөт.

ЫҢГАЙЛАШУУ

УДАСты жаңылоодо климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу жаатындагы иш-аракеттердин дымактуу экендиги жана бул милдетке ыктуулук Кыргыз Республикасында Улуттук ыңгайлашуу пландоосу (УЫП) КР Министрлер Кабинети тарабынан БУУӨП менен биргеликте Жашыл климат фондунун колдоосу менен башталган жаңылоо процесси менен баса белгиленет.

Ыңгайлашуу чаралары Париж келишиминин үч глобалдык ыңгайлашуу максаттарына (7-берене) шайкеш иштелип чыккан жана сунушталган, алар: (1) ыңгайлашуу дараметин күчөтүү, (2) климаттын өзгөрүүсүнүн терс таасирине туруктуулукту/каршылык көрсөтүүнү күчөтүү жана (3) калктын жана тутумдардын ушул таасир этүүлөрдүн кесепеттерине аялуу болуусун азайтуу. Бөлүм ыңгайлашууга инвестиция салуунун артыкчылыктуу багыттарын аныктаган тармактык жана тармактар аралык чараларды камтыйт. Алар тобокелдик менен аялуу болууну баалоонун, өнүгүүнүн улуттук жана тармактык саясатынын баяндамасынын, ошондой эле бардык тармактардын кызыкдар болгон тараптарын, анын ичинде жеке сектордун, жарандык коомдун, илимий чөйрөнүн, аялдар ассоциацияларынын жана жаштар бейөкмөт уюмдарынын өкүлдөрүн катыштыруу менен кеңешүүлөрдүн кеңири

¹²Климаттын өзгөрүшүн жумшартуу боюнча улуттук иш-аракеттер деңгээлине шайкеш келген

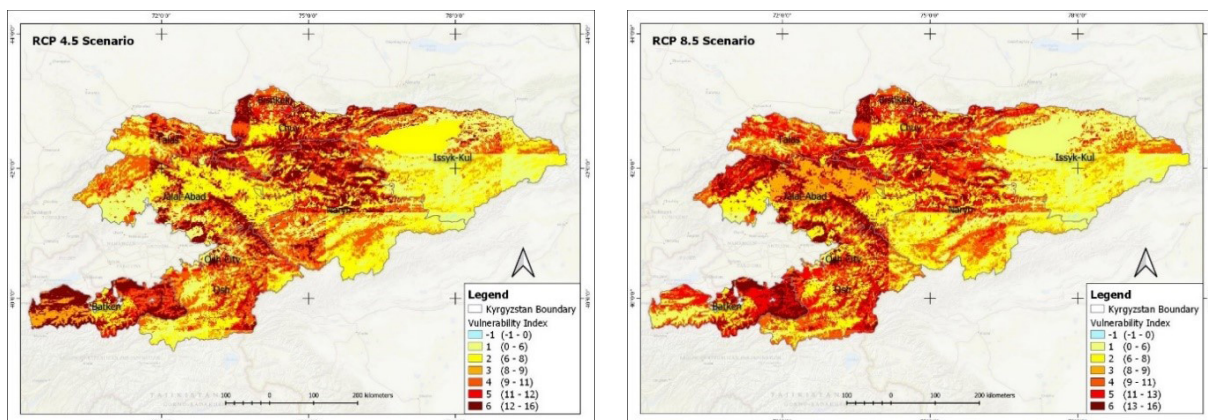
процессинин натыйжаларынын негизинде иштелип чыккан.

УДАСтын иштелип чыккан чаралары башталган УАП процесси үчүн негиз болуп берип, анын натыйжалары кийинки УДАСка 2025-жылы киргизилмекчи. Буга байланыштуу УДАСтын ыңгайлашуу чараларынын мезгилдик горизонту 2025-жылга чейин деп аныкталган. Көпчүлүк ыңгайлашуу чараларын ишке ашыруу тышкы каржылоону ийгиликтүү мобилизациялоодон көз каранды болот. Буга байланыштуу негиз катары алынган пландоо горизонтунун алкагында айрым иш-аракеттер демилгеленип, бирок толук кандуу аягына чыкпай калышы ыктымал.

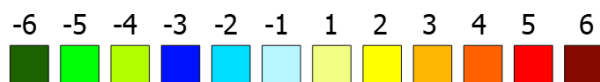
Жаңыланган УДАСТА климаттын өзгөрүшүнөн улам жаралган кесепеттерден болгон экономикалык жоготууларды кыскартууга мүмкүндүк берген ыңгайлашуу чараларынын тизмеги каралган жана ал бардык аялуу тармактарды камтыйт, анын ичинде: суу ресурстарын, айыл чарбасын, энергетиканы, өзгөчө кырдаалдарды, калктын саламаттыгы маселелерин, токойлорду жана биотүрдүүлүктү, ошондой эле жаңы тармактар аралык бөлүктөр болгон “Климаттык жактан туруктуу облустар менен жашыл шаарларды” жана “Ыңгайлашуу отчеттуулугу тутумун өркүндөтүүнү” камтыйт.

Аялуу болууну жана тобокелдиктерди баалоо:

УДАСты жаңылоо процессиндеги ыңгайлаштыруу чараларын иштеп чыгуу үчүн климаттын өзгөрүүсүнүн Кыргыз Республикасынын аймагына тийгизген таасирине комплекстүү баалоо¹³ жүргүзүлгөн. Бул баалоо 1960-1990-жылдар аралыгындагы параметрлердин орточо маанисин жана 2050-жылга карата “Бизнес адаттагыдай эле” сценарийи боюнча атмосферага RCP 4.5 и RCP 8.5 парник газдарынын антропогендик чыгарууларынын эволюциясынын эки сценарийи үчүн моделденген маалыматтарын салыштырууга негизделген. (төмөнкү Аялуу болуу карталарын карагыла).

Градация процентиль боюнча класстар тутумун пайдалануу менен берилген. Эң начар терс (аялуу болууну көбөйтүү) таасир этүү үчүн бериле турган упай бдан-1ге чейин, ал эми эң оң (аялуу болууну азайтуу) таасир этүү үчүн бериле турган упай-1ден-6га чейин болот жана карталарда түстөр боюнча бөлүштүрүлгөн:

Кыргыз Республикасынын аймагынын климаттын өзгөрүүсүнүн алдындагы аялуу болушун жана мындагы тобокелдиктерди алгачкы карталоо климаттык параметрлердин да, ошондой эле климатка түздөн-түз байланышпаган геофизикалык жана социалдык-

¹³«Климаттын өзгөрүшүнүн тобокелдиктери менен аялуу болууну баалоо». Кыргызстандын УДАС үчүн улуттук отчет», HYDROC 2021

экономикалык параметрлердин негизинде аткарылган. Климаттын өзгөрүүсү алдында алсыз болууну комплекстүү баалоо үч негизги баалоонун: климаттын өзгөрүүсүнүн айкалышкан таасирин баалоонун, геофизикалык жаатта аялуу болуунун айкалышкан таасирин баалоонун жана социалдык-экономикалык сезимталдыкты айкалышкан баалоонун жүрүшүндө алынган упайларды кошуу аркылуу алынган.

Ыңгайлашуу чараларынын коюлган максаттары натыйжалуу ишке ашырууну жана аларга жетүүгө тийиштүү мониторинг кылууну камсыздоо үчүн Ишке ашыруу планы иштелип чыккан. Ыңгайлашуу чаралары **2-тиркемеде** берилген.

**Ыңгайлашуу чараларын аткаруу үчүн зарыл болгон каржылык камсыздоо
(млн. АКШ доллары 2021-ж.)**

Тармак	Жалпы муктаждык*	Жеке ресурстар**	Кошумча эл аралык колдоого болгон муктаждык ***
Суу ресурстары	1 977,65	577,06	1 400,59
Айыл чарбасы	276,00	83,00	193,00
Энергетика	64,92	25,19	39,73
Саламаттык сактоо	144,05	2,66	141,39
Климаттык өзгөчө кырдаалдардын тобокелдиктерин азайтуу	309,90	121,90	188,00
Токой жана биотүрдүүлүк	46,15	3,97	42,18
Жашыл шаарлар жана климаттык жактан туруктуу аймактар	12,65	1,90	10,70
Ыңгайлашуу отчеттуулугу тутумун өркүндөтүү	1,60	0,60	1,00
Ыңгайлашуу үчүн бардыгы	2 832,87 (100%)	816,28 (28,82%)	2 016,59 (71,18%)

* Жалпы муктаждык улуттук эксперттер тарабынан УДАС Ишке ашыруу планынын конкреттүү иш-аракеттеринин наркы боюнча “Ыңгайлашуу” бөлүгүндө эсептелинген жана профилдик ведомстволор менен макулдашылган.

** Жеке каражаттар деп мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражаттар, ошондой эле өнүгүү боюнча өнөктөштөрдүн расмий макулдашылган долбоорлорунун каражаттары түшүнүлөт.

*** Кошумча эл аралык колдоого болгон муктаждык деп азыркы тапта каржылоо булактары менен бекемделбеген, ушул УДАСты ишке ашыруу мезгилинде мобилизациялоо керек болгон каражаттар түшүнүлөт.

Парник газдарын абага чыгарууну азайтууга кошумча пайда алып келген ыңгайлашуу чаралары

Митигация жана ыңгайлашуу боюнча иш-аракеттер көп учурда бирин-бири толуктаган мүнөзгө ээ болот. Митигация чаралары ыңгайлашуу дараметин арттырып, ал эми ыңгайлашуу чаралары ПГны абага чыгарууларды азайтууга өбөлгө түзө алат. Митигация иш-чаралары климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу үчүн белгилүү бир деңгээлде табигый кырсыктардын болуу тобокелдигин азайтууга жана жамааттардын туруктуулугун

жогорулатууга кошулган салымдын, өсүмдүк өстүрүүнү жана мал чарбачылыгын реструктуризациялоонун, ошондой эле ирригациялык технологияларды өнүктүрүүнүн, экологиялык транспортту колдонуунун жана жылытуу менен муздатуунун жогорку натыйжалуу тутумдарын пайдалануунун, ЖЭБны өнүктүрүү боюнча иш-аракеттердин эсебинен пайдалуу боло алат.

Ошол эле убакта климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу да митигация үчүн пайдалуу болуп саналат. Митигацияга айыл чарбасындагы жана тоолуу, алыскы жетүүгө кыйын болгон райондордогу иш-аракеттер, анын ичинде токойдун аянттарын кеңейтүү жана токойду калыбына келтирүү боюнча иш-чаралар олуттуу салым кошот. ПГнын абага чыгуусунун интенсивдүүлүгүн азайтуунун эсебинен митигация үчүн да пайдалуу болуп саналат. Климаттын өзгөрүшүн жумшартууга айыл чарбасындагы ыңгайлаштыруу иш-аракеттери жана тоолуу, жетүүгө кыйын болгон аймактарды өнүктүрүү, атап айтканда, токойлордун аянтын көбөйтүү жана аларды калыбына келтирүү боюнча иш-чаралар олуттуу салым кошо алышат. ПГнын абага чыгуусун азайтуу үчүн коштоочу пайдалары бар ыңгайлашуу чаралары **3-тиркемеде** берилген.

МОНИТОРИНГ ЖАНА БААЛОО

Акыркы бир нече жыл ичинде УДАСты даярдоонун координациялык механизми олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болду, климаттын өзгөрүүсүнө тиешелүү болгон маселелерди илгерилетүү үчүн институционалдык база чыңдалды. Түзүмдүк реформалардын натыйжасында айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы саясатты иштеп чыгууга жооптуу мамлекеттик органдын макамы жогорулап, **Кыргыз Республикасынын Экология жана климат боюнча мамлекеттик комитети** (КР ЭКМК) түзүлдү.

Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин жетекчисинин төрагалыгы алдында климаттык маселелерди камтуунун кеңири чөйрөсү бар жаңы координациялык түзүм – **Климаттын өзгөрүшү, экология жана “жашыл” экономиканы өнүктүрүү боюнча координациялык кеңеш** түзүлдү. Ал туруктуу өнүгүү максаттарына жетүү боюнча Кыргыз Республикасынын милдеттенмелерин аткаруу процессин жалпы координациялоону жана комплекстүү стратегиялык башкарууну камсыз кылуу боюнча милдеттерди, климаттын өзгөрүүсүн жумшартуу жана ага ыңгайлашуу, ошондой эле Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүү боюнча чараларды камтыйт. Бул Координациялык кеңештин Катчылыгы болуп КР ЭКМКга караштуу **Климаттык каржылоо боюнча борбор** аныкталды.

УДАСты ишке ашыра турган институционалдык түзүмгө аялуу тармактарда саясатты иштеп чыгууну жана ишке ашырууну көзөмөлдөгөн, ошондой эле бир катар статистикалык маалыматтардын булагы болгон тармактык мамлекеттик органдар, расмий статистиканын негизги булагы катары болгон Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитети, өнөр жай ишканалары, ошондой эле башка уюмдар) кирет.

Климаттын өзгөрүшү жаатындагы саясатты иштеп чыгуу жана ишке ашыруу үчүн стратегиялык мыйзамдык алкактар Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген 2018-2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы, Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 19-мартындагы №77 “Экологиялык коопсуздукту жана климаттын туруктуулугун камсыз кылуу боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгы, ошондой эле өзгөчө кырдаалдар, саламаттык сактоо, токой чарбасы жана биотүрдүүлүк, айыл чарбасы, өнөр жай, энергетика, калдыктарды жана суу ресурстарын башкаруу жаатындагы

тармактык программалык документтер менен аныкталат.

Ошол эле учурда, жүргүзүлгөн талдоонун жыйынтыгын ылайык, ПГнын абага чыгуусуна байланышкан маселелерди жөнгө салуучу ченемдик укуктук базага олуттуу түзөтүүлөр киргизилиши талап кылынат. Атап айтканда, 2007-жылдын 25-майындагы №71 «Парник газдарынын эмиссиясы жана сиңирилиши чөйрөсүндөгү мамлекеттик жөнгө салуу жана саясат жөнүндө» Кыргыз Республикасынын негиз салуучу тармактык Мыйзамын кайра карап чыгуу зарыл. Ал парник газдарын инвентаризациялоо жана аларга мониторинг кылуу процессин уюштуруунун жана тийиштүү мыйзам алдындагы базаны иштеп чыгуунун алкактарын аныктайт. Бул кадам климаттык өзгөрүүлөрдү баалоо менен аларга мониторинг кылуу боюнча ишенимдүү тутумду, анын ичинде: митигациянын МБВ (парник газдарынын абага чыгуусун жана күтүлгөн болочок абага чыгууларды кыскартуудагы прогрессти баалоо), ыңгайлашуу жана митигация чараларын, ошондой эле каржылоону ишке ашыруунун натыйжалуулугуна андан ары мониторинг кылуу жана баа берүүнү, ага таянуу менен мыйзам деңгээлинде кийинки УДАСтарды даярдоону институционалдык жактан бекемдөө менен калыптандыруунун башталышы болуп берет, ошондой эле процеске катышкан бардык тараптардын дараметин күчөтүү үчүн шарттарды түзө алат.

Ошондой эле 2030-жылга чейин (**4.1-тиркемени** карагыла) бул иштер аткарылып, тийиштүү маалымат БУУ КӨАКтын катчылыгына берилет деп болжолдонууда.

УДАСты ишке ашыруу даражасына мониторинг жана баалоо иштелип чыккан Ишке ашыруу планына¹⁴ негизделет, анда митигация жана ыңгайлашуу боюнча чаралар бириктирилип, баалоо индикаторлору камтылган, ал УДАСты ишке ашыруунун ажырагыс бөлүгү болуп калмакчы. Ошондой эле жоопкерчилик алкактары аныкталып, аларды аткаруу үчүн каржылык ресурстарга болгон индикативдик муктаждык эсептелип чыккан, учурдагы улуттук мүмкүнчүлүктөр идентификацияланган жана кошумча эл аралык колдоого болгон муктаждык көрсөтүлгөн. Бул үчүн Улуттук билдирмелерге жана Эки жылдык жалпылоочу маалымат баяндамаларына, андан кийин Күчөтүлгөн Айкындуулук Баяндамаларына УДАСты ишке ашыруу чаралары боюнча тийиштүү бөлүмдөр киргизилмекчи.

УДАС ЧАРАЛАРЫН ИШКЕ АШЫРУУНУН ГЕНДЕРДИК АСПЕКТИЛЕРИ

Туруктуу өнүгүү жана климаттын өзгөрүшү жаатында талдоо жана чечим кабыл алуу процесстерине гендердик мамилени интеграциялоонун маанилүүлүгү аялдар менен эркектердин айлана-чөйрөдөгү абалдын өзгөрүшүнө ар кандай жооп кайтарышы жана климаттын өзгөрүүсүнүн кесепеттери аларга ар кандай таасир этиши менен шартталган.

Өзгөчө айыл жергесиндеги үй чарбаларында тиричиликте колдонула турган суунун болушу/ташып келүү жана үйдү жылытуу үчүн отун алуу, тамак-аш жасоо милдети көбүнчө аялдар менен балдарга жүктөлгөн. Климаттык өзгөрүүлөр көбөйгөн сайын бул милдеттерди аткаруудагы кыйынчылыктар да көбөйөт.

Аялдар каржылык ресурстардын, дараметти арттыруу жана технологияларды өткөрүп берүү боюнча ишмердиктин жеткиликтүү болушу маселесине келгенде көбүнчө кыйынчылыктарга дуушар болушат.

Көп учурларда аялдардын климаттын өзгөрүшү маселелери боюнча бардык деңгээлдеги чечим кабыл алуу процессиндеги өкүлчүлүгү өтө аз болуп калууда. Бул алардын чечимдерди ишке ашырууга салым кошуу жана билимдерин колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн олуттуу чектеп коет.

¹⁴<http://cfc.kg/>

Ошол эле мезгилде учурдагы статистикалык маалыматтар жана изилдөөлөр бардык жааттардагы гендердик аспектилерди толук аныктай албайт. Саясатты иштеп чыгууда аялдардын ролун саясаттын объекти катары гана эмес, аны иштеп чыгуунун жана жүзөгө ашыруунун маанилүү агенттери катары да эске алуу зарыл болуп саналат. Гендердик теңчиликке жетүү боюнча институттардын деңгээлинде иш-чаралар өткөрүлүүдө, анын ичинде туруктуу өнүгүүгө карай илгерилөөнүн алкагында гендерге багытталган чараларды иштеп чыгуу жана гендердик талдоо жүргүзүлгөн. УДАСты иштеп чыгуунун жүрүшүндө чечүүнү талап кылган төмөнкүдөй көйгөйлөр аныкталган:

- мамлекеттик саясаттын натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн гендердик аспектилерди күчөтүү менен иштеп чыгуу;
- шаар менен айылдын жашоо-шартынын ортосунда ажырым бар, ошондой эле региондордун инфраструктурасынын начарлашы боюнча туруктуу тенденция орун алган;
- аялдар көбүнчө жамааттардын, үй-бүлөлөрдүн жана жергиликтүү экономиканын негизги курамын түзүп турушат. Натыйжада дал ушул аялдар, биринчи кезекте, айлана-чөйрөнүн өзгөрүшүнүн кыйратуучу кесепеттерине дуушар болушат жана олуттуу деңгээлде жамааттын аларга ыңгайлашуу боюнча жөндөмдөрүн аныктап турат;
- жергиликтүү өз алдынча башкаруу түзүмдөрүнүн деңгээлинде суу, жер ж.б. жаратылыш ресурстарына жетүү маселелери боюнча чечим кабыл алуу тутумунда гендердик тең салмаксыздык байкалат;
- жергиликтүү жамааттарда билим берүүнүн жана коопсуздукту сактоонун институционалдык механизмдери (фельдшер-акушердик пункттар, ооруканалар, мектептер ж.б) арткан каражаттар менен гана каржыланат жана климаттык өзгөрүүлөргө байланышкан чакырыктарга даяр эмес.
- климаттын өзгөрүүсүнүн кесепеттерин жана экологиялык кризистин башка аспектилерин гендердик жактан талдоонун жетишсиздиги калктын ар кандай социалдык топтору үчүн тобокелдиктерди бөлүштүрүүнүн анык көрүнүшү жок болушуна алып келиши ыктымал;
- климаттын өзгөрүүсүнүн чакырыктарынын контекстинде табигый жана социалдык ресурстар бирдей жеткиликтүү болушунун конструктивдүү механизмдеринин жетишсиздиги социалдык чыр-чатактарга алып келиши ыктымал.

2050-жылдан 2100-жылга чейинки аралыктагы улуттук билдирмелерди изилдөөлөрдүн негизинде региондо суунун көлөмү азайышынын бийик көрсөткүчү болушу божомолдонууда. Ошентип, бүгүнкү күндө аялдарды ресурстарды бөлүштүрүү жана чыр-чатактарды азайтуу тутумунун маанилүү катышуучулары катары кароо зарыл, бул болсо климаттык өзгөрүүлөрдүн оор кесепеттерин жумшартууга жардам берет.

УДАС ЖАНА ТӨМ

Жаңыланган УДАСты жүзөгө ашыруу боюнча иштелип чыккан план жана ал сунуштаган ыңгайлашуу жана митигациялык чаралары эки эселенген пайда алып келет жана Туруктуу Өнүгүү Максаттарына (ТӨМ) жетүүгө да салым кошо алат. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан 2020-жылы даярдалган “Кыргыз Республикасындагы ТӨМ жетишкендиктеринин Улуттук ыктыярдуу баяндамасына”¹⁵ ылайык, Туруктуу өнүгүү максаттары мамлекеттик

¹⁵ КР Өкмөтү, КР Экономика министрлиги. UNDP, GIZ. Кыргыз Республикасындагы ТӨМ жетишкендиктеринин Улуттук ыктыярдуу баяндамасы. –Б., 2020-ж.

саясатка киргизилген жана көңүл борборунда адам турган Кыргыз Республикасынын 2018-2040-жылдарга карата Улуттук өнүгүү стратегиясында чагылдырылган. Стратегиялык документтердин концептуалдык идеясы - туруктуу экономикалык өсүш концепциясынын алкагында адамдын жашоосунун жогорку сапатын жана татыктуу деңгээлин камсыз кылуу болуп саналат.

Бул баяндоого ылайык, ТӨМдүн максаттуу көрсөткүчтөрүнө карата илгерилөөнүн ар кандай пайыздык маанилери бар жана ал Кыргызстандын Министрлер Кабинети жана башка кызыкдар тараптары жүзөгө ашырып жаткан иш-аракеттердин ар кыл этаптарында турат. УДАСТА сунушталган климаттын өзгөрүшүнө жооп кайтаруу боюнча иш алпаруу Кыргызстандын туруктуу өнүгүү максаттарына жетүүгө көмөктөшөт.

Жаңыланган УДАСТАгы климаттын өзгөрүүсүнө ылайыкташуу боюнча иш-аракеттер «Климаттын өзгөрүшүнө жана табигый кырсыктарга өз убагында жана натыйжалуу жооп кайтаруу» деген 13-Максатка жана «Шаарлар менен калктуу конуштарды туруктуу жана жашоого ийкемдүү кылып, жашоо жана иштөө үчүн коопсуз чөйрөнү камсыздап, тургундар менен жумушчуларды аймактарга ылайыктуу бөлүштүрүү» деген 11-Максатка жетүүгө көп салым кошот. Жаңыланган УДАСТАгы климаттын өзгөрүшүн жумшартуу боюнча иш-аракеттердин «Туруктуу өндүрүш жана керектөө моделдерин камсыз кылуу» деген 12-Максатка жетүүгө көп салым кошот.

Жаңыланган УДАСТАгы митигация боюнча иш-аракеттер 7-Максатка: “Бардык адамдарга жалпыга арналган кымбат эмес, туруктуу жана заманбап энергия булактары жеткиликтүү болушун камсыздоо” максатына жана 12-Максатка: “Өндүрүш менен керектөөнүн туруктуу моделдерин камсыздоо” максатына жетүүгө эң көп салым кошот. УДАС чараларынын өлкөнүн ТӨМүнө тикелей салымы **4.2-тиркемесинде** берилген.

КОРУТУНДУ

Климаттын өзгөрүүсүнө байланышкан чакырыктарга жооп кайтаруу мамлекеттик башкарууда да, калк арасында да тобокелдиктер жөнүндө маалымдуулуктун анча бийик эмес деңгээлде экендигине байланыштуу кыйындар. Коомдун өлкө алдында турган климаттык коркунучтардын олуттуу экендигин түшүнүүсүн калыптандыруу алдыдагы мезгил үчүн негизги көйгөй болуп саналат.

Кыргыз Республикасы бул багытта бир катар кадамдарды жасады: климаттын өзгөрүшү жаатында окутуу чөйрөсүндөгү жагдайга талдоо жасалды, климаттын өзгөрүшүн окутуу-үйрөтүүнүн стратегиялык артыкчылыктуу багыттары иштелип чыкты, бир катар пилоттук долбоорлор ишке ашырылды. Ошону менен бирге эле коомдун бардык тармактары үчүн дараметти жана маалымдуулукту жогорулатуу боюнча комплекстүү чаралар зарыл болуп саналат.

Климаттык саясаттын институционалдык жана интеллектуалдык дараметтин калыптанышын эске алуу менен бардык кызыкдар тараптардын - мамлекеттик органдардын, өнүгүү боюнча өнөктөштөрдүн, өкмөттүк эмес тармактардын өз ара да, өз ичинде да жогорку деңгээлдеги координация болушун, ошондой эле климат маселелери: климат-экономика, климат-каржы, климат-тармактык маселелер байланышы боюнча ар тараптуу экспертизаны күчөтүүнү талап кылган тармактар аралык мүнөзгө ээ болушу анын маанилүү өзгөчөлүгү болуп саналат.

Кыргыз Республикасы климаттын өзгөрүшү боюнча улуттук жана тармактык стратегияларды иштеп чыгуу багытында бир катар кадамдарды жасады. Антсе да көп сандаган стратегияларды, пландарды жана каржылоо мүмкүнчүлүктөрүн макулдашууну

камсыздоо боюнча муктаждык бар. Климаттык саясаттын алкагында мүмкүн болгон демилгелердин бири катары «жашыл» долбоорлор жана “жашыл” технологияларды илгерилетүү аталууда, аларды колдонуу үчүн жагымдуу чөйрө түзүү керек болот, ал эми бул болсо алгачкы этапта алардын каржылык жагымдуулугу жетиштүү болушу үчүн олуттуу субсидиялар болушун талап кылат.

Ушул УДАС Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү келечекке карата көз карашы менен пландарын билдирет. Ал климаттын өзгөрүшүнө байланышкан жааттагы өз бетинче болгон саясатты консолидациялоого шарт түзөт жана аны ишке ашырууда багыттама катары кызмат кылат.

УДАС узак мөөнөттүү күн тартибин актуалдаштыруунун негизги шаймандарынын бири жана узак мөөнөттүү келечектеги туруктуулукту камсыз кылуу үчүн көрүлүшү керек болгон чаралардын жыйындысы болуп саналат. Бул документ ошондой эле өнүгүү боюнча өнөктөштөр, өлкөгө керектүү ресурстарды тартуу боюнча адистештирилген климаттык уюмдар менен конкреттүү диалогду баштоо үчүн баштапкы негиз катары да кызмат кылат.

ЖАҢЫЛАНГАН УДАСка ТИРКЕМЕЛЕР

1-тиркеме. Митигациялык чаралар

Кыргыз Республикасынын жаңыланган УДАста митигациянын максаттары менен чаралары ПГ эмитенттеринин жана сиңирүүчүлөрдүн бардык тармактары боюнча берилген. Чаралардын максаттуу көрсөткүчтөрүнүн маанилери митигация тармактары боюнча бөлүштүрүлүп берилген жана азайтылган ПГны абага чыгаруунун эсептик көлөмүн 2025-жылда жана 2030-жылда Париж келишиминин максаттарына жетүүгө кошула турган салым катары чагылдырылган.

ТАРМАК	ЭНЕРГЕТИКА			
	Максаттары	Чаралар ¹⁶	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
			2025-жыл	2030-жыл
1. ПГнын учурдагы абаны булгоосун азайтуу	1.1. Өлкөнүн үй чарбаларын газификациялоо аркылуу көмүр жагууну азайтуу (ЧМ)	809,979	971,247	
	1.2. ИКК жеңил унааларды электромобилдерге алмаштыруу (КЧМ)	444,990 ¹⁷	423,181 ¹⁸	
	1.3. Жол кыймылын башкарууну жакшыртуу жана велосипед инфраструктурасын өнүктүрүү (ЧМ)	253,037	747,963	
	1.4. Өткөрүү учурундагы э/энергиясын жоготууларды азайтуу (ЧМ)	13,668	13,668	
	1.5. Бөлүштүрүү учурундагы электр энергиясынын жоготууларын азайтуу (ЧМ) ¹⁹	10,888	30,275	
	1.6. Бишкек шаарындагы ИКК автобустарын газ кыймылдаткычтуу автобустарга алмаштыруу (ЧМ)	7,967	14,734	
	1.7. Шаарды жылуулук менен камсыздоо тутумун реконструкциялоо жана жакшыртуу (ЧМ)	3,357	3,357	

¹⁶Сүнүшталган чаралар тармактык техникалык кеңешмелердин биринчи раунду учурундагы кеңешүүлөрдө топтолуп, талкууланган. Эсептөөлөрдүн усулду тармактардагы кызыкдар тараптар менен өткөрүлгөн техникалык кеңешмелердин экинчи раундунда сүнүшталып, талкууланып, макулдашылган.

¹⁷БУУӨП баалоосу.

¹⁸БУУӨП баалоосу.

¹⁹Кашааларда ушул чара тиешелүү болгон сценарий көрсөтүлгөн.

ТАРМАК	ЭНЕРГЕТИКА		
Максаттары	Чаралар ¹⁶	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
	1.8. Ош шаарындагы ИКК автобустарын газ кыймылдаткычтуу автобустарга алмаштыруу (КЧМ)	2,749	4,416
	1.9. Бишкек шаарындагы ИКК автобустарын алмаштыруу аркылуу троллейбустар паркын кеңейтүү (КЧМ)	0,882	0,882
	1.10 Бишкек шаарынын чет жактарындагы каттамдардагы ИКК автобустарын газ кыймылдаткычтуу автобустарга алмаштыруу (КЧМ)	Бааланбайт (ББ)	2,501
2. Энергетикалык натыйжалуулукту жогорулатуу	2.1. Үй чарбаларындагы энергонатыйжалуу мештерди орнотууну масштабдаштыруу (КЧМ)	772,449	886,314
	2.2. Көмүр буу казандарын газ буу казандарына алмаштыруу аркылуу чакан от чордондорунун э/натыйжалуулугун арттыруу (КЧМ)	402,203	1 223,697
	2.3. Э/натыйжалуу СЧЖЭ боюнча жаңы имараттарды куруу)	14,552	16,866
	2.4. Колдонуудагы имараттардын э/натыйжалуулугун арттыруу (КЧМ)	ББ	10,868
3. ЖЭБны өнүктүрүү	3.1. Биогаз орнотмолорун (БГО) пайдаланууну кеңейтүү ²⁰ (КЧМ)	187,666	1 311,980
	3.2. Колдонуудагы ГЭСтердин кубаттуулугун көбөйтүү (ЧМ)	98,935	98,935
	3.3. Колдонуудагы жеке чакан ГЭСтерде э/энергиясын иштеп чыгаруу (ЧМ)	2,737	2,737

²⁰ Биогаз орнотмолорун (БГО) өнүктүрүү өзүнө бардык тармактардагы органикалык калдыктар менен иш алпарган субъектилердин дараметин камтыйт, бирок “Энергетика” тармагы боюнча “Жагылган отун” жалпы категориясы боюнча отчеттуулукта эске алынат жана “Кошумча чаралар менен” сценарийине таандык болот.

ТАРМАК	ЭНЕРГЕТИКА		
Максаттары	Чаралар ¹⁶	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
	3.4. Күн жылуулук коллекторлорун колдонууну кеңейтүү (КЧМ)	ББ	78,400
	3.5. Жаңы ГЭСтерди куруу (КЧМ)	ББ	64,606
	3.6. Жаңы чакан ГЭСтерди куруу жана ишке киргизүү (КЧМ)	ББ	49,796
	3.7. Геотермалдык энергетиканы өнүктүрүү (жылуулук насостору)	-	38,590
	3.8. Күн э/энергетикасын өнүктүрүү (КЧМ)	ББ	13,000
	3.9. Шамал энергетикасын өнүктүрүү (КЧМ)	ББ	3,594
4. Улуттук МБВ тутумун бекемдөө жана жаңы технологияларды ишке киргизүү	4.1. УТӨ үчүн саясат менен мыйзамдарды өркүндөтүү (КЧМ)	ББ	ББ
	4.2. МБВ тутумун иштеп чыгуу жана тармакка ишке киргизүү (КЧМ)	ББ	ББ
	4.3. Кызматкерлердин дараметин жана калктын маалымдуулугун аялдардын, жаштардын жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен жогорулатуу (КЧМ)	ББ	ББ
	4.4. Ар кыл масштабдуу ЭЖБны өнүктүрүү үчүн технологияларга болгон муктаждыкты баалоону өткөрүү (КЧМ)	ББ	ББ

Түшүндүрмөлөр:

Митигациялык дараметке ээ болгон бардык аталган чаралар төмөнкүдөй сценарийлер боюнча эки категорияга бөлүштүрүлөт: (а) “Чаралар менен” (ЧМ), бул каржылык ресурстар менен бекемделген жана (б) «Кошумча чаралар менен» (КЧМ), аны каржылоо үчүн эл аралык колдоону мобилизациялоо талап кылынат. Белгилей кетсек, биогаз орнотмолорун айыл чарбасында, таштанды полигондорунда жана шаарлардагы саркынды сууларды тазалоочу курулмаларда, ошондой эле тамак-аш өнөр жайында колдонууну кеңейтүү боюнча чара 2025-жылы баштала турганы болжолдонгон баалоочу митигациялык дарамет катары көрсөтүлгөн.

2050-жылга чейинки сценарийлер жана убакыт аралыктары боюнча парник газдарын абага чыгаруулардын эсептик кыскартууларынын кумулятивдик жалпы көлөмү (CO₂ экв. миң тонна менен) төмөнкү таблицанда берилген.

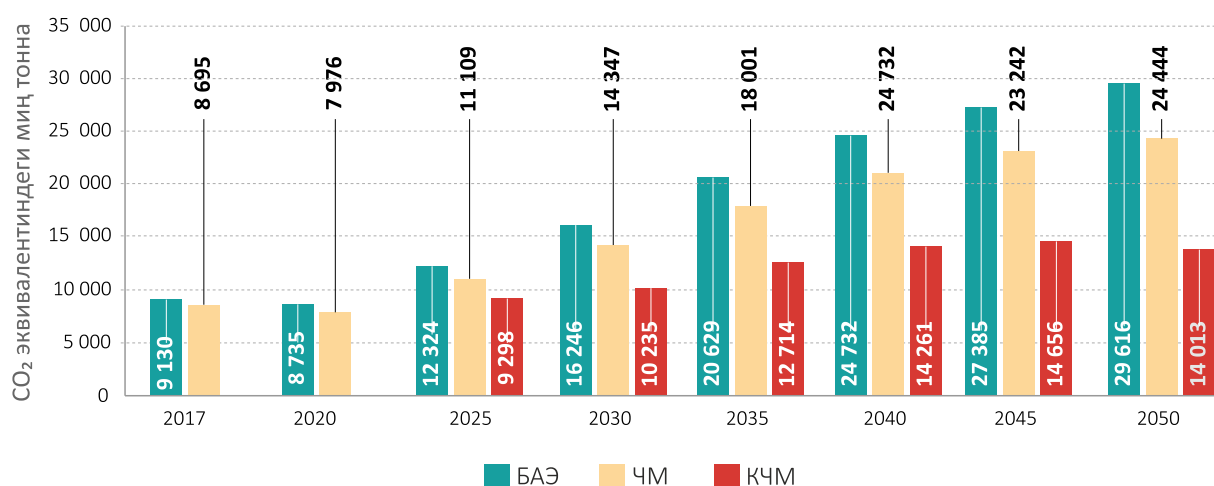
Жылдар	Чаралар менен	Кошумча чаралар менен
2017-2020	2 364,245	-
2021-2025	5 241,245	1 812,705
2026-2030	7 895,081	13 962,476
2031-2035	11 527,208	24 030,845
2036-2040	15 768,299	29 868,526
2041-2045	19 881,387	38 936,204
2046-2050	23 731,817	48 382,842

CO₂ сиңирүүнүн белгиленген көлөмдөрү тармактын БАЭ сценарийинин абага чыгарууларынын проекциясына карата болочок эмиссияларын төмөндөтөт (таблицаны кийинки жылдар боюнча карагыла).

Жылдар	ЧМ сценарийи, БАЭ пайызы	КЧМ сценарийи, БАЭ пайызы
2020	8,70	-
2025	9,86	14,69
2030	11,69	25,31
2035	12,74	25,63
2040	14,43	27,91
2045	15,13	31,35
2050	17,46	35,22

“Энергетика” секторунун 2050-жылга чейин парник газдарын абага чыгаруу динамикасы төмөнкү диаграммада үч сценарий боюнча берилген.

2050-жылга чейинки «Энергетика» тармагындагы ПГны абага чыгаруунун үч сценарий боюнча проекциясы

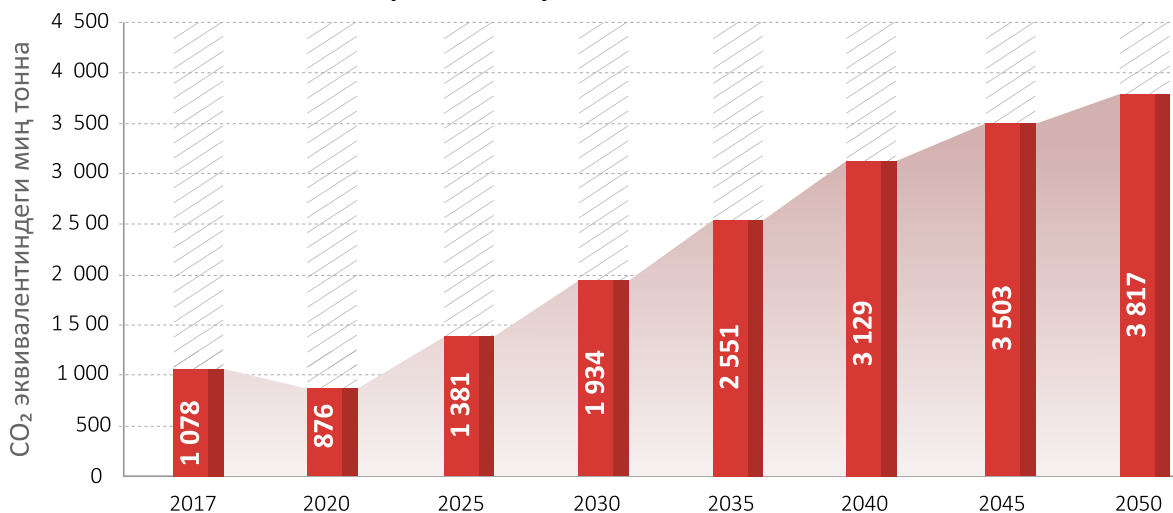

ТАРМАК	ӨПАК		
Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
1. ЖЭБ өнүктүрүү	1.1. Тамак-аш өнөр жайынын калдыктарындагы БГОНу өнүктүрүү (КЧМ)	“Энергетика” тармагынын көрсөткүчтөрүндө эске алынат	“Энергетика” тармагынын көрсөткүчтөрүндө эске алынат
2. МБВ улуттук тутумун бекемдөө жана жаңы технологияларды ишке киргизүү.	2.1. УТӨ үчүн эсепке алуу, саясат жана мыйзамдар тутумун өркүндөтүү (КЧМ)	ББ	ББ
	2.2. Тармактагы МОВ тутумун иштеп чыгуу жана ишке киргизүү (КЧМ)	ББ	ББ
	2.3. Кызматкерлердин дараметин жана калктын маалымдуулугун аялдардын, жаштардын жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен жогорулатуу (КЧМ)	ББ	ББ
	2.4. Жашыл өндүрүштөр үчүн алардын технологияларга болгон муктаждыктарын баалоону жүргүзүү (КЧМ)	ББ	ББ

Түшүндүрмөлөр:

ӨПАК тармагында кызыкдар тараптар менен кеңешүүлөрдүн жүрүшүндө 2020-2030-жылдар аралыгында ПГны абага чыгарууну түздөн-түз кыскартууга алып келе турган митигациялык чаралар сунушталган эмес. Чийки зат катары тамак-аш өнөр жайынын органикалык калдыктарын пайдаланган биогаз орнотмолорун ишке киргизүү боюнча берилген жападан-жалгыз сунуш “Энергетика” тармагына тиешелүү болуп саналат. Бардык чаралар тармактагы ПГны абага чыгаруу үчүн жаңы технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн изилдеп чыгуу жана маалымат топтоо үчүн МБВ тутумун түзүүгө жана отчеттуулукту жакшыртууга багытталган жөнгө салуучу чаралар категориясына тиешелүү болуп саналат. Ошондуктан тармактын болочоктогу абага чыгарууларынын динамикасы БАЭ сценарийине шайкеш келе турган болот (төмөндөгү диаграмманы караңыз).

**2050-ж.чейинки “ӨПАК” тармагы боюнча ПГны абага чыгаруу
проекцияларынын динамикасы**

ТАРМАКТАР	АЙЫЛ ЧАРБАСЫ		
Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. СО ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
1. Учурдагы абага чыгарууларды азайтуу	1.1. Органикалык жер иштетүү үчүн дыйканчылык аянттарын кеңейтүү (ЧМ)	70,824	96,915
	1.2. Акырындап санын азайтуу үчүн асыл тукум үйүрлөрдүн өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу (ЧМ)	24,952	68,521
	1.3. Кыкты пайдаланууну жакшыртуу (СДМ)	ББ	ББ
2. АЧдагы ПГны сиңирип алууну жогорулатуу	2.1 Багбанчылыкты жана агротоккойчулукту өнүктүрүү (КЧМ)	ТЧЖИБТ тармагында бааланат	ТЧЖИБТ тармагында бааланат
3. ЭЖБны өнүктүрүү	3.1. Ири мал чарбачылык комплекстеринде жана фермаларда БГону өнүктүрүү (КЧМ)	“Энергетика” тармагында бааланат	“Энергетика” тармагында бааланат
4. МБВ улуттук тутумун бекемдөө жана жаңы технологияларды ишке киргизүү	4.1. УТӨ үчүн саясатты жана мыйзамдарды өркүндөтүү (КЧМ)	ББ	ББ

ТАРМАКТАР	АЙЫЛ ЧАРБАСЫ		
Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
	4.2. Тармактагы МБВ тутумун иштеп чыгуу жана ишке киргизүү (КЧМ)	ББ	ББ
	4.3. Кызматкерлердин дараметин жана калктын маалымдуулугун аялдардын, жаштардын жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен жогорулатуу (КЧМ)	ББ	ББ
	4.4. Климаттык жактан акылдуу айыл чарбасынын технологияларын баалоону жүргүзүү (КЧМ)	ББ	ББ

Түшүндүрмөлөр:

Ушул тармактагы парник газдарынын абага чыгуусун эмиссиялардын негизги категориялары боюнча түздөн-түз кыскартууга малдын санын азайтуу жана малдын энтералдык ферментациясынан улам абага тараган заттардын көлөмүн азайтуу аркылуу, малдын кыгын туура пайдалануунун негизинде метан менен азот кычкылынын абага чыгуусун төмөндөтүү менен, ошондой эле органикалык дыйканчылык үчүн бөлүнгөн айдоо жерлеринин аянтынын көбөйтүүнүн эсебинен азот жер семирткичтерин колдонуунун натыйжасында азот кычкылынын абага чыгуусун азайтуу аркылуу жетишүүгө болот. Айыл чарбасына байланышкан үчүнчү митигациялык чара – кыкты биогаз орнотмолорунда пайдалануу, бирок мындай азайтуулар биогазды, б.а. отунду күйгүзүүгө байланышкан жана жогорудагы “Энергетика” тармагында эсепке алынат.

Өткөрүлгөн кеңешүүлөр көрсөткөндөй, тармакта азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо үчүн малдын өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча көп сандаган чаралар бар. Бирок, ушул чаралардын эсебинен малдын саны кыскарышы жана органикалык дыйканчылыктын аянтын көбөйтүү боюнча сандык милдеттенмелер жөнүндө эч кандай маалыматтар алынган эмес. Ошондуктан, кыскартууларды эсептөө үчүн “Жашыл экономиканы өнүктүрүү программасынын” 2022-жылы 7 975 гектардан 2050-жылы 10 775 гектарга чейинки өсүү прогрессиясын колдонуу менен органикалык дыйканчылык аянттарын көбөйтүүгө байланышкан жөнөкөй индикаторлору кабыл алынган. Өндүрүмдүүлүгү аз сүт багытындагы малдын санын кыскартууга байланыштуу ал 2022-жылдан баштап 2050-жылга чейин жылына 0,5 пайызга кыскартылып, асыл тукум малга алмаштырыла баштайт деп божомолдонгон.

Митигациялык дараметке ээ болгон бул чаралар Кыргыз Республикасынын ички ресурстарынын эсебинен ишке ашырылмачы, ошондуктан алар ЧМ сценарийине таандык болуп саналат жана жеке каржылык ресурстар менен бекемделген. Тармактагы БГО КЧМ сценарийине таандык жана «Энергетика» тармагында бааланат.

»Чаралар менен» сценарийи боюнча 2050-жылга чейинки ПГнын абага чыгууларын кыскартуунун жалпы көлөмү төмөнкү таблицада берилген.

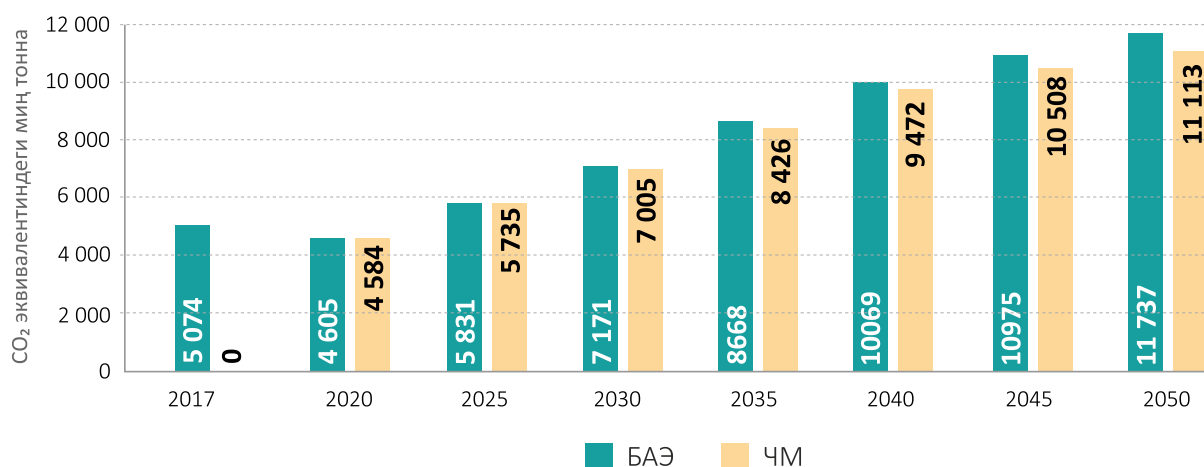
Жылдар	Миң т. CO ₂ эквиваленти
2017-2020	49,498
2021-2025	299,595
2026-2030	666,216
2031-2035	1 050,020
2036-2040	1 459,582
2041-2045	2 049,564
2046-2050	2 800,368

ПГны абага чыгаруунун көрсөтүлгөн көлөмдөрү тармактын БАЭ сценарийи боюнча тармактык абага чыгарууларынын проекциясына карата болочок эмиссияларды төмөндөтөт (кийинки таблицаны карагыла):

Жылдар	ЧМ сценарийи, БАЭ пайызы
2020	0,47
2025	1,64
2030	2,31
2035	2,78
2040	3,25
2045	4,26
2050	5,32

“Айыл чарба” секторундагы парник газдарын абага чыгаруу динамикасы төмөнкү диаграммада эки сценарий боюнча берилген:

2050-жылга чейинки «Айыл чарбасы» тармагындагы ПГны абага чыгаруунун эки сценарий боюнча проекциясы

“Айыл чарбасы” тармагындагы митигациялык чараларды пландоонун жыйынтыктары төмөн болушу, биринчи кезекте, Кыргыз Республикасынын агроөндүрүш тутумунун көп баскычтуу мүнөзүнө байланышкан. Ошону менен бирге эле мал чарбачылыгында биогаз алуу үчүн, ал эми багбанчылыкта жана айыл чарба жерлериндеги агрокоюк чарбачылыгында CO₂ сиңирип алуу үчүн олуттуу митигациялык дарамет бар.

ТАРМАК		ТОКОЙ ЧАРБАЧЫЛЫГЫ ЖАНА ДЫЙКАНЧЫЛЫКТЫН БАШКА ТҮРЛӨРҮ	
Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, 2017-жылга карата сиңирип алууларды көбөйтүү, миң т CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
1. Токойлорго багытталган углерод агымдарын көбөйтүү	1.1. Жаңы токой өсүмдүктөрүн өстүрүү (ЧМ)	-199,561	-311,771
2. Көп жылдык өсүмдүктөргө багытталган углерод агымдарын көбөйтүү	2.1 Көп жылдык өсүмдүктөрдүн аянтын кеңейтүү (КЧМ)	-3,470	-3,470
3. МБВ улуттук тутумун бекемдөө жана жаңы технологияларды ишке киргизүү	3.1. УТӨ үчүн саясатты жана мыйзамдарды өркүндөтүү (КЧМ)	ББ	ББ
	3.2. Тармактагы МБВ тутумун иштеп чыгуу жана ишке киргизүү (КЧМ)	ББ	ББ
	3.3. Кызматкерлердин дараметин жана калктын маалымдуулугун аялдардын, жаштардын жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен жогорулатуу (КЧМ)	ББ	ББ
	3.4. Технологиялык баалоону жүргүзүү (КЧМ)	ББ	ББ

Түшүндүрмөлөр:

ТЧЖИБТ тармагы токойлордогу жана айдоо жерлердеги көп жылдык өсүмдүктөр CO₂ газын сиңирип алып турган тармак болуп саналат. Тармактын кызыкдар тараптары менен

болгон кеңешүүлөрдүн жүрүшүндө өлкөнүн токой чарбасына тиешелүү чаралар Кыргыз Республикасынын улуттук токой саясатында каралган жеке чаралардын категориясына киргизилген. Кийинки таблицада тармактын БАЭ сценарийине карата ЧМ жана КЧМ сценарийлери боюнча сиңирүүлөрүн көбөйтүүнүн жалпы көлөмдөрү (миң тонна CO₂) берилген.

Жылдар	Чаралар менен	Кошумча чаралар менен
2017-2020	194,728	10,410
2021-2025	773,385	17,350
2026-2030	1 334,434	17,350
2031-2035	1 895,483	17,350
2036-2040	2 456,532	17,350
2041-2045	3 017,580	17,350
2046-2050	3 578,629	17,350

Белгилей кетсек, ЧМ жана КЧМ сценарийлери боюнча чараларды бөлүштүрүү кызыкдар тараптар менен болгон кеңешүүлөрдүн жыйынтыгы болгон, анда өлкөнүн токой тармагы улуттук токой саясатына ылайык ишке ашырып жаткан бардык чараларды ЧМ сценарийине таандык кылуу, ал эми көп жылдык өсүмдүктөрдүн аянттарын көбөйтүүгө байланышкан чараларды КЧМ сценарийине тийиштүү кылуу тууралуу чечим кабыл алынган.

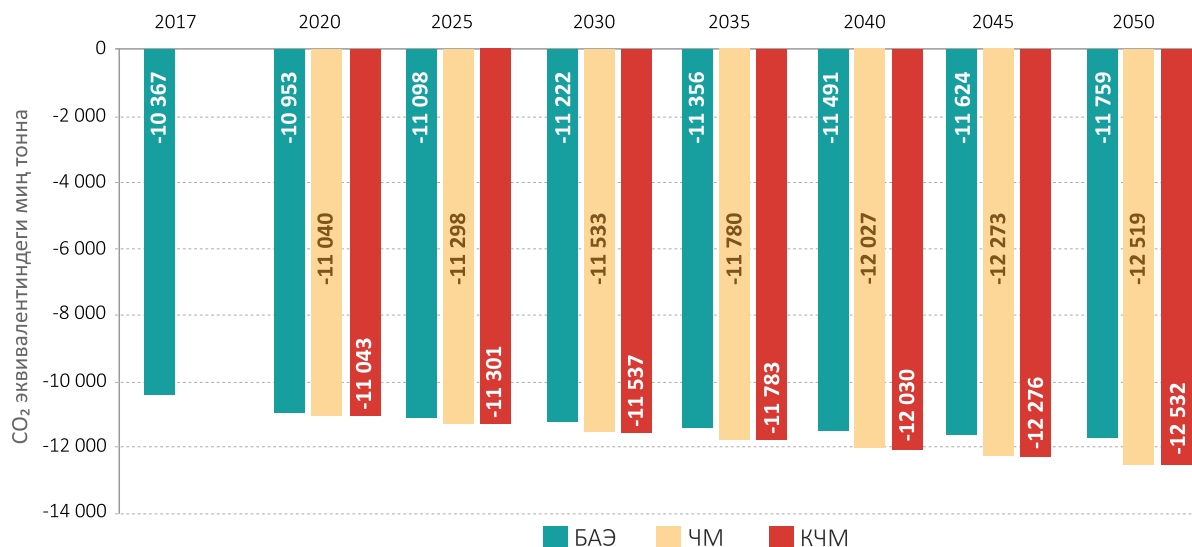
Көмүр кычкыл газын сиңирүүнүн көрсөтүлгөн көлөмдөрү ТЧЖИБТ тармагынын митигациялык дараметин БАЭ сценарийи боюнча тармактык сиңирүүлөрдүн проекциясына карата сиңирүүлөргө салыштырмалуу бир аз жогорулата алат (төмөнкү таблицаны карагыла).

Жылдар	Чаралар менен, БАЭ пайызы	Кошумча чаралар менен, БАЭ пайызы
2020	0,80	0,03
2025	1,80	0,03
2030	2,78	0,03
2035	3,73	0,03
2040	4,67	0,03
2045	5,58	0,03
2050	6,47	0,03

Бул тармакта парник газдарын сиңирүүнү жогорулатуу үчүн олуттуу митигациялык дарамет бар, ал өлкө аймактарында токой жана көп жылдык өсүмдүктөр үчүн жаңы аянттарды бөлүп берүү боюнча дымактуу пландардын негизинде ишке ашырылса болот.

Тармактагы CO₂ сиңирүүлөрүнүн үч сценарий боюнча динамикасы төмөндөгү диаграммада берилген.

2030-жылга чейинки ТЧЖПБТ тармагынын үч сценарий боюнча проекциясы

ТАРМАК	КАЛДЫКТАР			
	Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
			2025-жыл	2030-жыл
1. Учурдагы парник газдарын абага чыгарууну азайтуу	1.1. Таштандыларды өз-өзүнчө бөлүп чогултуу жана жайгаштыруу тутумун ишке киргизүү (КЧМ)		ББ	ББ
	1.2. Таштандыны кайра иштетүүнү өнүктүрүү (КЧМ)		ББ	ББ
2. ЭЖБны өнүктүрүү	2.1. КТК төгүлгөн жайларда БГОНу ишке киргизүү (КЧМ)		“Энергетика” тармагында бааланат (ыктымалдуу дарамет төмөндө берилген)	“Энергетика” тармагында бааланат (ыктымалдуу дарамет төмөндө берилген)
	2.2. КТК төгүлгөн жайларда БГОНу ишке киргизүү (КЧМ)		“Энергетика” тармагында бааланат	“Энергетика” тармагында бааланат
3. МБВ улуттук тутумун бекемдөө жана жаңы технологияларды ишке киргизүү	3.1. УТӨ үчүн саясатты жана мыйзамдарды өркүндөтүү (КЧМ)		ББ	ББ
	3.2. Тармактагы МБВ тутумун иштеп чыгуу жана ишке киргизүү (КЧМ)		ББ	ББ

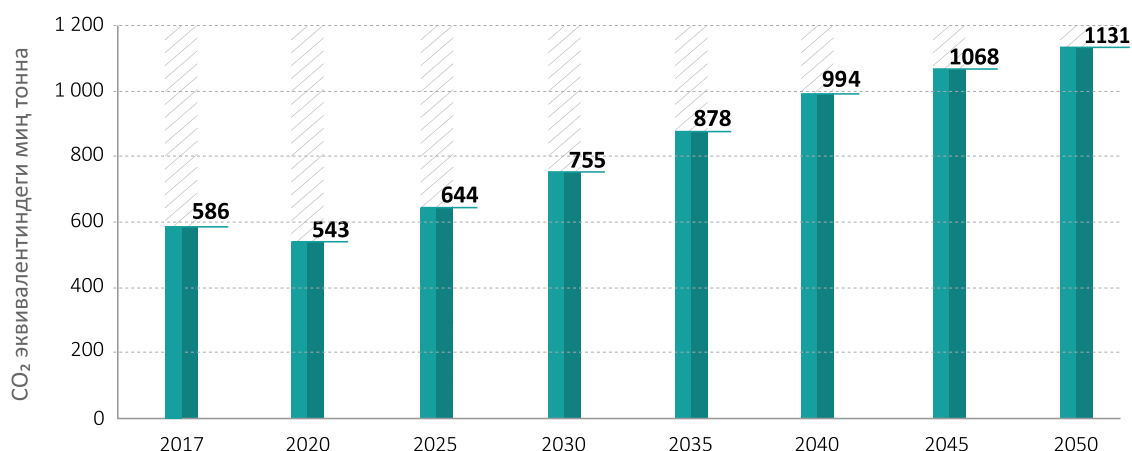
ТАРМАК	КАЛДЫКТАР		
Максаттар	Чаралар	Максаттуу көрсөткүчтөр, миң т. CO ₂ экв.	
		2025-жыл	2030-жыл
	3.3. Кызматкерлердин дараметин жана калктын маалымдуулугун аялдардын, жаштардын жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен жогорулатуу (КЧМ)	ББ	ББ
	3.4. Шаар чарбачылыгында калдыктарды кайра иштетүү жана БГОНу пайдалануу технологияларын баалоону жүргүзүү (КЧМ)	ББ	ББ

Түшүндүрмөлөр:

Кызыкдар тараптар менен болгон кеңешүүлөрдүн жүрүшүндө аныкталган бардык чаралар парник газдарынын абага чыгууларын кыскартууга алып келбейт жана тийиштүү түрдө бааланбайт (ББ). Бишкек жана Ош шаарларындагы таштанды төгүүчү жайларда жана тазалоочу курулмаларда биогаз орнотмолорун өнүктүрүү жакынкы келечекте инвестициялык долбоорлор менен бекемделген эмес жана, тийиштүү түрдө, КЧМ сценарийине тиешелүү болуп саналат, ал эми алардын митигациялык дарамети 2025-жылдан баштап, “Энергетика” тармагында баалана турган болот. Ошол эле учурда, таштанды полигондорунан алып коюлган тамак-аш калдыктарын жана Бишкек менен Ош шаарларынын шаардык суу тазалоочу курулмаларынын чөкмөлөрүн биогаз орнотмолорунда энергия өндүрүү үчүн пайдалануу “Калдыктар” тармагынын абага метан чыгарууларын азайтууга мүмкүндүк берет, ал биогаз орнотмолорунда биоэнергия алуу үчүн пайдаланылмачы.

“Калдыктар” тармагынын ПГны абага чыгарууларынын 2017-2050-жылдарга карата БАЭ сценарийи боюнча динамикасы төмөнкү диаграммада берилген.

2050-жылдагы «Калдыктар» тармагынын ПГны болочок абага чыгарууларынын проекциясы

2-тиркеме. Ыңгайлашуу чаралары

Аялуу тармак		1. Суу ресурстары
<p>Негизги климаттык таасир этүүлөр:</p> <p>1) Дарыялардын бассейндериндеги суунун көлөмүнүн өзгөрүшү. 2) Калктын жана экономиканын суу менен камсыз болушу азайышы. 3) Жер үстүндөгү жана жер алдындагы суулардын сапаты начарлашы.</p>		
Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметин жогорулатуу	Чара 1.1.1. Климаттын өзгөрүшүнүн суу ресурстарына таасир этиши боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү	Суу ресурстарын интеграцияланган башкаруунун илимий жактан негизделген саясаты калыптанган
	Чара 1.1.2 Климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашууну, гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен суу тармагын өнүктүрүү саясатын калыптандыруу	
2. Климаттык туруктуулукту/ каршылык көрсөтүүнү бекемдөө	Чара 1.2.1 Ирригациялык инфраструктуранын климаттык туруктуулугун жогорулатуу	Суу инфраструктурасынын климаттык туруктуулугу жогорулаган
	Чара 1.2.2 Ичүүчү суу менен камсыздоо жана суу кетирүү инфраструктурасынын климаттык туруктуулугун жогорулатуу	
3. Климаттын өзгөрүшүнүн терс кесепеттерине аялуу болууну азайтуу	Чара 1.3.1. Суу ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга дем берүү	Суу ресурстарын жоготуунун жана пайдалануунун көлөмү 10 пайызга төмөндөгөн.
Аялуу тармак		2. Айыл чарбасы
<p>Негизги климаттык таасир этүүлөр:</p> <p>1) Кыртыштык экотүтүмдү биохимиялык жөнгө салуу процесстеринин начарлашы. 2) Жайыттардын өндүрүмдүүлүк дараметин жана малдын метеорологиялык өзгөрүүлөргө туруктуулугун өзгөртүү. 3) Азык-түлүк жагынан өзүн-өзү камсыздоонун аялуу болушунун жогорулашы.</p>		

Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметин жогорулатуу	Чара 2.1.1 Климаттын өзгөрүшүнүн айыл чарбасына таасир этүүсү боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү	Айыл чарбасын климаттык туруктуу өнүктүрүү жана өлкөнүн азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо боюнча илимий жактан негизделген саясат калыптанган.
	Чара 2.1.2. Айыл чарбасын өнүктүрүү саясатын климаттын өзгөрүшү маселелерин, гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен иштеп чыгуу	
	Чара 2.1.3. Мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун кызматкерлеринин жана дыйкандардын климаттык маалымдуулугун жана ыңгайлашуу боюнча билимин жогорулатуу	
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 2.2.1. Климат өзгөргөн шарттарда жер иштетүү практикасын жакшыртуу	Айыл чарбасындагы климат өзгөрүшүнүн таасиринен улам
	Чара 2.2.2 Өсүмдүк өстүрүүнүн климаттык туруктуулугун бекемдөө	
	Чара 2.2.3. Жайыттардын инфраструктурасынын климаттык туруктуулугун бекемдөө	
	Чара 2.2.4. Климатка туруктуу асыл тукум мал чарбачылыгын өнүктүрүү.	
3. Климаттык өзгөрүүлөрдүн таасиринин терс кесепеттеринин алдында аялуу болууну азайтуу	Чара 2.3.1. Айыл чарбасында климатка багытталган каржылык кызмат көрсөтүүлөрдү жана азык-түлүктү жаратуу	Дыйкан чарбаларына климатка туруктуу технологияларды ишке киргизүү үчүн жеңилдетилген каржылык каражаттар жеткиликтүү болушу камсыздалган.
	Чара 2.3.2. Айыл чарбасын климатка багытталган колдоонун мамлекеттик программасын “Айыл чарбасын каржылоо” программасынын	

	негизинде калктын аялуу топторунун керектөөлөрүн эске алуу менен иштеп чыгуу жана ишке киргизүү.	
Аялуу тармак	3. Энергетика	
Негизги климаттык таасир этүүлөр:		
<p>1) Дарыялардын дүң гидроэнергетикалык дараметинин өзгөрүшү</p> <p>2) Температура өзгөрүлмө болгон учурларда энергетика инфраструктурасына күч келүүнүн жогорулашы</p> <p>3) Энергетикалык объектилердин жана инфраструктуранын гидрологиялык ӨК алдында аялуу болушунун жогорулашы</p>		
Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметинин жогорулашы	Чара 3.1.1. Климаттын өзгөрүшүнүн энергетикалык коопсуздукка таасир этүүсү боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү.	Энергетика тармагын климаттык туруктуу өнүктүрүү боюнча илимий жактан негизделген саясат калыптанды.
	Чара 3.1.2. Энергетикалык тармакты өнүктүрүү саясатын климаттын өзгөрүшү маселелерин, гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен иштеп чыгуу.	
	Чара 3.1.3. Энергетикалык тармактын кызматкерлеринин жана калктын климаттын өзгөрүшү маселелери боюнча маалымдуулугун жана билимин жогорулатуу	
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 3.2.1 Энергетика инфраструктурасынын температура кескин төмөндөп кеткен учурлардагы күч келүүгө туруктуулугун жогорулатуу	Энергетикалык тармактагы климаттын өзгөрүшүнүн таасиринен улам болгон жоготуулар азайды.
	Чара 3.2.2. Энергетикалык инфраструктуранын климаттык ӨКдан коопсуз болушун камсыздоо	

	Чара 3.2.3 Электр энергиясынын булактарын климаттын өзгөрүшүнүн өлкөнүн гидроэнергетикасына таасир этүүсүнө байланыштуу диверсификациялоо	
3. Климаттын өзгөрүшүнүн терс таасирлеринин алдында аялуу болуунун азайышы	Чара 3.3.1. Энергия алып жүрүүчүлөрдү сарамжалдуу пайдаланууну эсепке алуу жана көзөмөлдөө боюнча механизмдерди иштеп чыгуу	Энергетикалык ресурстарды пайдалануунун натыйжалуугу жогорулады.

Аялуу тармак	4. Саламаттык сактоо
---------------------	-----------------------------

Негизги климаттык таасир этүү:

- 1) Жугуштуу эмес илдеттерге чалдыгуунун жана өлүмгө учуроонун көбөйүшү.
- 2) Жугуштуу, трансмиссивдик жана мителик илдеттерге чалдыгуунун жана өлүмгө учуроонун көбөйүшү.
- 3) Климаттык көрүнүштөрдүн айынан саламаттык сактоо инфраструктурасынын зыян тартышы же талкаланышы

Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметинин жогорулашы	Чара 4.1.1. Климаттын өзгөрүшүнүн КР калкынын саламаттыгына тийгизген таасири көйгөйү боюнча далилдер базасын жакшыртуу	Саламаттык сактоо тутумун климатка туруктуу өнүктүрүүнүн илимий жактан негизделген саясаты калыптанدى жана клиникалык ченемдик база жакшыртылды
	Чара 4.1.2. Саламаттык сактоо тутумун климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашууну, гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен өнүктүрүү саясатын иштеп чыгуу.	
	Чара 4.1.3. Саламаттык сактоо тутумун климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлаштыруу боюнча клиникалык ченемдик базаны өркүндөтүү.	
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 4.2.1. Саламаттык сактоо тутумунун инфраструктурасынын климаттык туруктуулугун жогорулатуу	Саламаттык сактоо тутумунун климаттын өзгөрүшүнүн таасирине каршылык көрсөтүү дарамети күчөтүлдү

3. Климаттын өзгөрүшүнүн терс таасирлеринин алдында аялуу болуунун азайышы	Чара 4.3.1. Калктын кан айлануу тутуму менен дем алуу органдарынын илдеттерине аялуу болушун азайтуу	Климаттын өзгөрүшүнүн терс кесепеттеринен улам илдетке чалдыгуу жана өлүмгө учуроо азайды
	Чара 4.3.2 Климаттын өзгөрүшүнөн улам калктын тамактануусунун начарлашына байланышкан илдеттердин жайылуусун азайтуу	
	Чара 4.3.3. Калктын климаттын өзгөрүшү факторлорунун айынан тамак-аштан уулануудан аялуу болуусун төмөндөтүү	
	Чара 4.3.4. Жүгүштүү, мителик жана трансмиссивдик илдеттердин жайылышын азайтуу	
	Чара 4.3.5. Калктын жагымсыз аба ырайы менен шартталган жараат алуулардын алдында аялуу болушун азайтуу	
Аялуу тармак	5. Климаттык өзгөчө кырдаалдардын болуу тобокелдигин азайтуу	

Негизги климаттык таасир этүүлөр:

- 1) Инфраструктура менен калктын гидрологиялык ӨК алдында аялуу болушунун жогорулашы.
- 2) Инфраструктура менен калктын гравитациялык процесстердин активдешүүсүнө жана реактивдешүүсүнө байланышкан өзгөчө кырдаалдар алдында аялуу болушунун жогорулашы.
- 3) Инфраструктура менен калкка метеорологиялык өзгөчө кырдаалдардан келтирилген зыяндын саны өсүшү

Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметинин жогорулашы	Чара 5.1.1 Гидрометеорологиялык ӨКга жооп кайтаруу жана аларды болтурбоо боюнча чечим кабыл алуу процесстери илимий жактан негизделишин камсыздоо	Климаттык өзгөчө кырдаалдарды болтурбоо жана аларга жооп кайтаруу боюнча илимий жактан негизделген саясат калыптанды
	Чара 5.1.2 Климаттык өзгөчө кырдаалдарга жооп кайтаруу жана аларды болтурбоо,	

	гендердик аспектилер жана аялуу топтордун кызыкчылыктары саясатын өркүндөтүү	
	Чара 5.1.3 Калктын жана ӨКны болтурбоо тармагынын кызматкерлеринин климаттык өзгөчө кырдаалдар жаатындагы маалымдуулугун жана билимин жогорулатуу	
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 5.2.1. Гидро- жана гляциологиялык мониторинг тутумун модернизациялоо	Гидрометеорологиялык тейлөөнүн сапатын жакшыртуу аркылуу климаттык өзгөчө кырдаалдардан жаралган жоготуулар азайды
	Чара 5.2.2. Агро жана метеорологиялык тейлөө тутумун кеңейтүү	
	Чара 5.2.3. Климаттык өзгөчө кырдаалдарга жооп кайтаруу жана аларды болтурбоо тутумун бекемдөө	
	Чара 5.2.4. ӨКга комплекстүү мониторинг кылуунун жана божомолдоонун бирдиктүү тутумун өнүктүрүү	
3. Климаттын өзгөрүшүнүн терс таасирлеринин алдында аялуу болуунун азайышы	Чара 5.3.1. Климаттык табигый кырсыктардын болуу тобокелдигин камсыздандыруу тутумун ишке киргизүү үчүн механизмдерди иштеп чыгуу	Кырсыктардын болуу тобокелдиктерине жооп кайтаруу жана алардын алдын алуу тутуму кеңейтилди
	Чара 5.3.2 Балдар менен орто мектептердин жана мектепке чейинки мекемелердин кызматкерлеринин климаттын өзгөрүшү жана өзгөчө кырдаалдар алдында аялуу болушун азайтуу	

Аялуу тармак	6. Токой жана биотүрдүүлүк
<p>Негизги климаттык таасир этүүлөр:</p> <p>1) Экотутумдардын деградациясы жана биотүрдүүлүктүн жок болушу. Токойго зыян келтирүүчүлөр массалык түрдө көбөйүп кеткен учурлардын саны өсүшү.</p> <p>2) Жаныбарлар жана өсүмдүктөр дүйнөсүнүн объектилери жашаган жерлердин чектери жана ареалдары жылышып кетиши.</p> <p>3) Токойго зыян келтирүүчүлөр массалык түрдө көбөйүп кеткен учурлардын саны өсүшү.</p>	

Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар
1. Ыңгайлашуу дараметинин жогорулашы	Чара 6.1.1 Климаттын өзгөрүшүнүн токойлорго, экотутумдарга жана биотүрдүүлүккө таасир этүүсү боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү	Климаттын өзгөрүшүн эске алуу менен токой тармагын өнүктүрүү жана биотүрдүүлүктү сактоо боюнча илимий жактан негизделген саясат калыптанган.
	Чара 6.1.2. Токой чарбасы жана биотүрдүүлүктү сактоо боюнча мамлекеттик саясатка климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу жана табигый экотутумдарды сактоо маселелерин киргизүү	
	Чара 6.1.3. Токой тармагынын жана ӨКЖА кызматкерлеринин климаттык маалымдуулугу жана ыңгайлашуу билимин жогорулатуу	
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 6.2.1. Токой экотутумдарынын климаттык туруктуулугун жогорулатуу	Токой өсүмдүктөрү менен биотүрдүүлүктөн экотутумдук кызмат көрсөтүүлөрдүн жоготууларын азайтуу
	Чара 6.2.2. Биотүрдүүлүктүн климаттык туруктуулугун бекемдөө	
	Чара 6.2.3. Өзгөчө корголгон жаратылыш аймактары түйүнүн кеңейтүү, анын ичинде аларга айрым мөңгүлөрдү киргизүү менен кеңейтүү.	
3. Климаттын өзгөрүшүнүн терс таасирлеринин алдында аялуу болуунун азайышы.	Чара 6.3.1. Токой экотутумдарынын жана биотүрдүүлүктүн климаттын өзгөрүшү алдында аялуу болушун азайтуу механизмдин ишке киргизүү	Токой экотутуму менен биотүрдүүлүктүн аялуу болушун азайтуунун ченемдик механизмдери ишке киргизилди

Тармактар аралык бөлүм		7. Климаттык жактан туруктуу облустар жана жашыл шаарлар	
Негизги климаттык таасир этүүлөр: 1) Аймактын комплекстүү аялуу болушу жогорулашы.			
Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар	
1. Ыңгайлашуу дараметинин жогорулашы	Чара 7.1.1 Климаттын өзгөрүшүнүн облустардын аймагына, Бишкек менен Ош шаарларынын тургундары менен инфраструктурасына таасир этүүсү боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү	Облустар менен ири шаарлардын алдын ала изилдөөлөргө негизделген “жашыл” өнүгүүсүнүн пилоттук саясаты иштелип чыккан.	
	Чара 7.1.2. Бишкек шаары менен облустардын гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен “жашыл” климаттык туруктуу өнүгүүсүнүн усулдуктары менен пилоттук саясатын иштеп чыгуу		
2. Климаттык каршылык көрсөтүүнү/ туруктуулукту бекемдөө	Чара 7.2.1. Ландшафттык-рекреациялык шаардык аймактарды өнүктүрүү жана көрктөндүрүү	Ыңгайлашуунун экотутумдук ыкмаларын ишке киргизүүнүн эсебинен шаарлардын климаттык туруктуулугу жогорулады	
	Чара 7.2.2. Шаарлар менен облустардын аялуу болушун азайтуучу “жашыл” механизмдерди ишке киргизүү		
Тармактар аралык бөлүм		8. Ыңгайлашуу отчеттуулугу тутумун өркүндөтүү	
Негизги климаттык таасир этүүлөр: Пайдаланууга болбойт			
Максаттар	Чаралар	Күтүлгөн жыйынтыктар	
1. Ыңгайлашуу дараметин жогорулатуу	Чара 8.1.1 Климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашууну, гендердик аспектилерди жана аялуу топтордун кызыкчылыктарын эске алуу менен статистикалык маалыматты топтоо тутумун өркүндөтүү	Климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу маселелерин эске алуу менен статистикалык жана каржылык маалымат жакшыртылды	
	Чара 8.1.2 Климаттын өзгөрүүсүнө ыңгайлашуу аспектилерин эске алуу талаптарын каржылык отчеттуулук тутумуна киргизүү		

3-тиркеме. ПГ абага чыгууларын азайтуу үчүн кошумча пайдалары бар ыңгайлашуу чаралары

«Айыл чарбасы» аялуу тармагы

2-максат. Климаттык туруктуулукту/каршылык көрсөтүүнү бекемдөө

- Чара 3.2.1. Климат өзгөргөн шарттарда жер пайдалануу практикасын жакшыртуу
- Чара 3.2.2. Өсүмдүк өстүрүүнүн климатка туруктуулугун бекемдөө
- Чара 3.2.3. Жайыт инфраструктурасынын климатка туруктуулугун бекемдөө
- Чара 3.2.4. Климатка чыдамдуу асыл тукум мал чарбасын өнүктүрүү

3-максат. Климаттын өзгөрүүсүнүн терс кесепеттеринин алдында аялуу болууну азайтуу

- Чара 2.3.1. Айыл чарбасында климатка багытталган каржылык кызмат көрсөтүүлөрдү жана азыктарды азыктарды жаратуу
- Чара 2.3.2. «Айыл чарбасын каржылоо» программасынын тажрыйбасынын негизинде айыл чарбасын климатка багытталган колдоого алуу боюнча мамлекеттик программаны иштеп чыгуу жана ишке киргизүү.

“Энергетика” аялуу тармагы

1-максат. Ыңгайлашуу дараметин жогорулатуу

- Чара 3.1.2. Климаттын өзгөрүүсүнө байланышкан маселелерди эске алуу менен энергетика тармагын өнүктүрүү саясатын иштеп чыгуу.

2-максат. Климаттык туруктуулукту/каршылык көрсөтүүнү бекемдөө

- Чара 3.2.1. Температура кескин төмөндөгөн учурларда энергетикалык инфраструктуранын ашыкча күч келүүгө туруктуулугун жогорулатуу
- Чара 3.2.2. Климаттык өзгөчө кырдаалдардан энергетикалык инфраструктуранын коопсуз болушун камсыздоо
- Чара 3.2.3. Климаттын өзгөрүүсүнүн өлкөнүн гидроэнергетикасына тийгизген таасиринен улам электр энергиясынын булактарын диверсификациялоо

3-максат. Климаттын өзгөрүүсүнүн терс кесепеттерине аялуу болууну азайтуу

- Чара 3.3.1. Энергия алып жүрүүчүлөрдү сарамжалдуу пайдаланууну эсепке алуу жана ага көзөмөл кылуу боюнча механизмдерди иштеп чыгуу

“Саламаттык сактоо” аялуу тармагы

2-максат. Климаттык туруктуулукту/каршылык көрсөтүүнү бекемдөө

- Чара 4.2.1. Саламаттык сактоо тутумунун инфраструктурасынын климатка туруктуулугун жогорулатуу

«Токой жана биотүрдүүлүк» аялуу тармагы

2-максат. Климаттык туруктуулукту/каршылык көрсөтүүнү бекемдөө

- Чара 6.2.1. Токой экотутумунун климаттык туруктуулугун жогорулатуу

3-максат. Климаттын өзгөрүүсүнүн терс кесепеттерине аялуу болууну азайтуу

- Чара 6.3.1. Токой экотутумунун жана биотүрдүүлүктүн климаттын өзгөрүшүнө аялуу болушун азайтуу механизмдерин ишке киргизүү

«Жашыл шаарлар жана климатка туруктуу аймактар» аттуу тармактар аралык тема

1-максат. Ыңгайлашуу дараметин жогорулатуу

- Чара 7.1.2. Бишкек шаарын «жашыл» өнүктүрүүнүн пилоттук программасын иштеп чыгуу

4.1.-тиркеме. Улуттук мониторинг жана баалоо тутумун түзүү үчүн кийинки иш-аракеттер

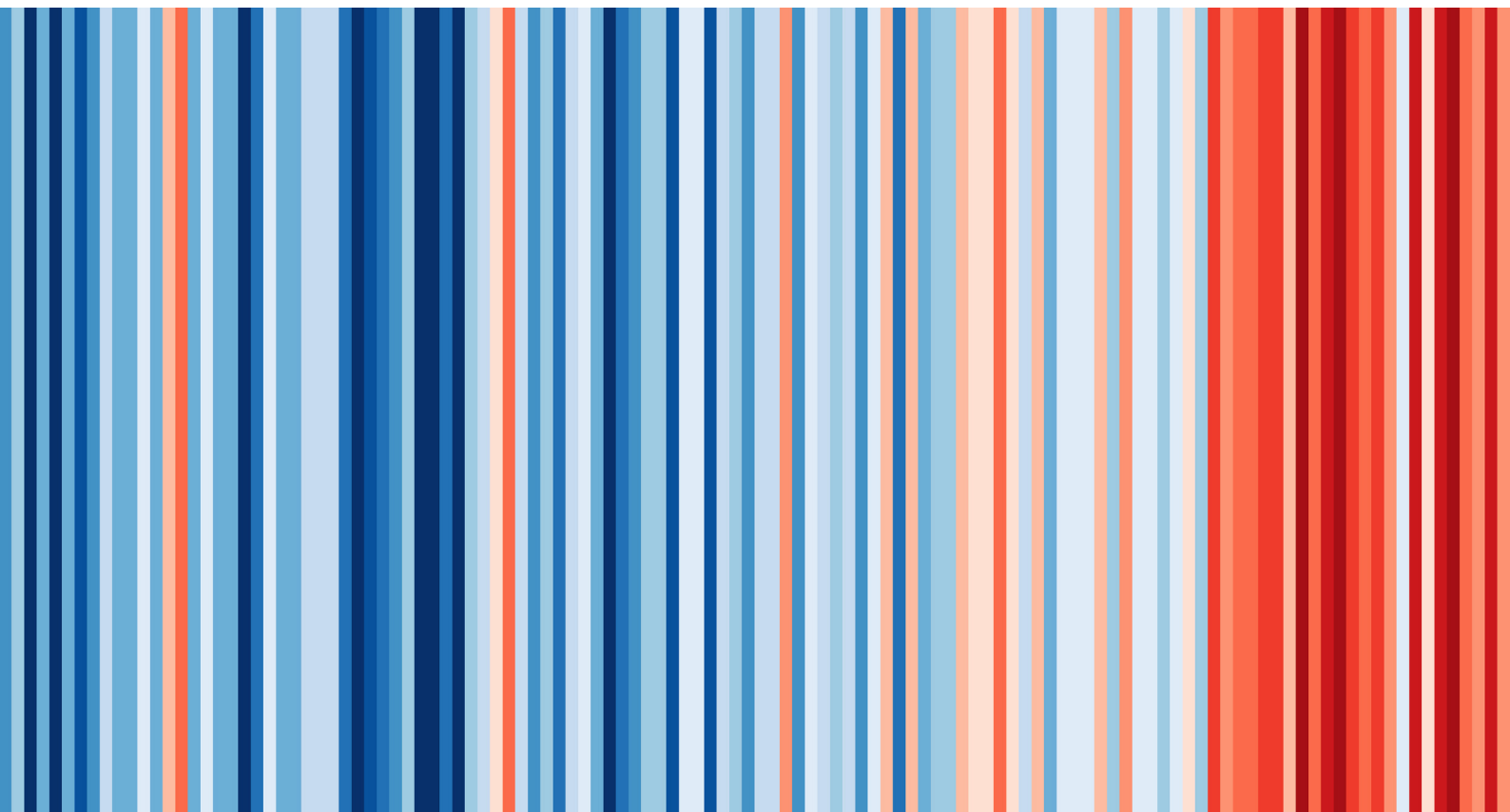
Климаттын өзгөрүшү жаатындагы процесстерди оптималдаштыруу жана бул чөйрөдөгү саясатты ишке ашыруу менен ага мониторинг кылуунун натыйжалуулугун жогорулатуу максатында мониторинг менен баалоонун улуттук тутумунун дараметин жана институционалдык негизин андан ары калыптандыруу жана бекемдөө үчүн бир катар сунуштамалар сунушталат, алар парник газдарынын абага чыгуусун жана жаңыланган УДАСты имплементациялоого чейинки күтүлгөн болочок абага чыгууларды кыскартуудагы прогрессти баалоодон тартып, жаңыланган УДАСты ишке ашыруу планында каралган чаралардын натыйжалуулугун баалоону камтыйт:

- климаттык иш-аракеттердин укуктук камсыздоосун өркүндөтүү;
- ыңгайлашуу боюнча пландардын натыйжалуулугун талдоонун негизинде актуалдуу стратегиялык документтерди иштеп чыгуу;
- аз көмүрөктүү өнүгүү боюнча стратегиялык документтерди иштеп чыгуу;
- ПГ абага чыгууларын жана прекурсорлордун газдарын эсепке алуунун улуттук тутуму иштеши үчүн толук кандуу ченемдик укуктук базаны: ПГны улуттук инвентаризациялоо жол-жоболорун жана тартибин, тийиштүү мамлекеттик кадастрды жүргүзүүнү, маалыматтарды чогултуу жана иштетүүнү, аларды кийинчерээк верификациялоону, верификаторлордун квалификациясына коюлган талаптарды, сактоо жана архивдөө маселелерин өркүндөтүү;
- ПГнын абага чыгууларын жөнгө салуу жана көзөмөлдөө, УДАС багыттары боюнча кадрларды даярдоо үчүн институционалык дараметти күчөтүү;
- расмий улуттук статистика тутумунда климат боюнча маалыматтардын тизмегин кеңейтүү;
- климаттык иш-аракеттерди каржылоого монитиорингди күчөтүү;
- климаттын өзгөрүүсү боюнча маселелердин улуттук саясатка интеграцияланышын жана бул маселелер боюнча ведомстволор аралык координацияны күчөтүү;
- климаттын өзгөрүшүнүн таасиринен улам экономиканын тармактарына келген зыянды эсептөө боюнча макулдашылган усулдуктарды иштеп чыгуу
- климаттык иш-аракеттерди каржылоого мониторингди күчөтүү.

4.2-тиркеме. Жаңыланган УДАС чараларынын өлкөнүн ТӨМүнө тикелей салымы

Климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу боюнча чаралар	ТӨМ ²¹
Суу ресурстары	6. Таза суу жана санитария (6.1, 6.4, 6.5, 6a, 6b) 9. Индустриялашуу, инновациялар жана инфраструктура
Айыл чарбасы	1. Жакырчылыкты жоюу 2. Ачкачылыкты жоюу (2.3, 2.4, 2.5) 8. Татыктуу иш жана экономикалык өсүш (8.10) 15. Кургактыктын экотутумун сактоо (15.3)
Энергетика	7. Кымбат эмес жана таза энергия (7.2, 7.3, 7b) 8. Татыктуу иш жана экономикалык өсүш 9. Индустриялашуу, инновациялар жана инфраструктура 11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар
Калктын саламаттыгы	3. Чың ден-соолук жана бакубаттуулук (3.3, 3.4, 3.9, 3d) 11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар
Табигый кырсыктардын болуу тобокелдиктерин азайтуу	8. Татыктуу иш жана экономикалык өсүш 11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар (11b)
Токойлор жана биотүрдүүлүк	1. Жакырчылыкты жоюу 2. Ачкачылыкты жоюу 15. Кургактыктын экотутумун сактоо (15.1, 15.2, 15.5, 15.9)
Жашыл шаарлар жана климатка туруктуу шаарлар	11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар (11.3, 11.7, 11b)
Митигация боюнча чаралар	ТӨМ
Энергетика	7. Кымбат эмес жана таза энергия (7.1, 7.2, 7.3, 7.b) 8. Татыктуу иш жана экономикалык өсүш 9. Индустриялашуу, инновациялар жана инфраструктура (9.4) 11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар
ӨПАК	9. Индустриялашуу, инновациялар жана инфраструктура 8. Татыктуу иш жана экономикалык өсүш
Айыл чарбасы	1. Жакырчылыкты жоюу 2. Ачкачылыкты жоюу
Токой чарбасы жана жер иштетүүнүн башка түрлөрү	15. Кургакчылыктын экотутумдарын сактоо (15.1, 15.2) 1. Жакырчылыкты жоюу 2. Ачкачылыкты жоюу
Калдыктар	12. Жоопкерчиликти керектөө жана өндүрүү 11. Туруктуу шаарлар жана калктуу конуштар

²¹ТӨМ менен климаттык максаттарга жетүү тыгыз байланышкан. Алардын ортосунда көп сандаган тикелей жана кыйыр байланыштар бар, ал эми алар боюнча аткарылган иш-аракеттер бири-бирин толуктап турат. Бул таблицада Кыргыз Республикасынын климаттык иш-аракеттери тикелей таасирин тийгизе турган ТӨМ гана берилген.

Кыргыз Республикасындагы БУУ Өнүктүрүү Программасынын колдоосу менен БУУӨП
„Климаттык келечек“ жана УДАС Өнөктөштүк алкагында даярдалган